

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές»**

**«Ο εσωτερικός πολιτικός διάλογος στην Ελλάδα,
αναφορικά με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ»**

Ντεϊμεντέ Αικατερίνη

Επιβλέπων καθηγητής: Αντώνης Κλάψης

Κόρινθος, Νοέμβριος 2022

University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations

Master Program in
« Governance and Public Policies »

**"The internal political dialogue in Greece regarding
the country's accession to the EEC"**

Nteimente Aikaterini

Advisor: Antonis Klapsis

Corinth, November 2022

Στη νονά μου Μαρίνα και
στον γιο μου Μάρκο

Ευχαριστίες

Για την εκπόνηση της συγκεκριμένης Διπλωματικής Εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Αντώνη Κλάψη για την υποστήριξη, τις συμβουλές και την πολύτιμη καθοδήγησή του και την τέως πρεσβευτή εμπειρογνώμονα κα Μαρίνα Χονδροπούλου, για το πολύτιμο βιβλιογραφικό της υλικό.

«Ο εσωτερικός πολιτικός διάλογος στην Ελλάδα, αναφορικά με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το όραμα του Κωνσταντίνου Καραμανλή, για ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες πραγματοποιήθηκε με την υπογραφή της Συμφωνίας Προσχωρήσεως (28 Μαΐου 1979). Η δημόσια συζήτηση που προηγήθηκε της ένταξης πήρε μεγάλες διαστάσεις. Στην παρούσα εργασία, θα παρουσιαστεί το πλαίσιο της συζήτησης, από την κατάθεση της αίτησης τον Ιούνιο του 1975 έως και την Κύρωση της Συνθήκης Προσχωρήσεως από το Ελληνικό Κοινοβούλιο στις 28 Ιουνίου 1979. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα πολιτικά κόμματα, που πρωταγωνίστησαν με τον τρόπο τους, στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης για τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Θα αναλυθούν οι απόψεις των πολιτικών κομμάτων της Νέας Δημοκρατίας, του Κεντρώου χώρου, του ΠΑΣΟΚ, του ΚΚΕ και της ανανεωτικής Αριστεράς, αναφορικά με τα οφέλη και τις συνέπειες που θα επέφερε η ένταξη στην ΕΟΚ στο εσωτερικό πολιτικό σύστημα της χώρας, στην οικονομία, στην εξωτερική ασφάλεια και στην εθνική ανεξαρτησία της. Θα γίνει αναφορά στον τρόπο που η περίοδος της διαπραγματευτικής διαδικασίας για την ένταξη στην ΕΟΚ, έδωσε την ευκαιρία κυρίως στα κόμματα του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ να αναπτύξουν στρατηγικές πολιτικού ανταγωνισμού σε μια εποχή που το κομματικό σύστημα της χώρας αναδιαμορφωνόταν. Καθώς και στην τροποποίηση της ρητορικής του ΠΑΣΟΚ σχετικά με την ένταξη στην ΕΟΚ, λίγο πριν τις εκλογές του 1981 και στην εξωτερική πολιτική που άσκησε το ΠΑΣΟΚ, όταν έγινε κυβέρνηση.

Λέξεις κλειδιά: Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, Κωνσταντίνος Καραμανλής, ενταξιακές διαπραγματεύσεις, δημόσια συζήτηση, Συμφωνία Προσχωρήσεως 1979, ΠΑΣΟΚ.

"The internal political dialogue in Greece regarding the country's accession to the EEC"

Abstract

Konstantinos Karamanlis' vision of Greece's accession to the European Communities was realised with the signing of the Accession Agreement (28 May 1979). The public debate that preceded the accession took on great dimensions. In this paper, the context of the debate will be presented, from the filing in June 1975 until the ratification of the Accession Treaty by the Greek Parliament on 28 June 1979. Particular emphasis is placed on the political parties, which played a leading role in shaping public opinion on the European Communities. The views of the political parties of the New Democracy, the Centre, PASOK, the KKE and the Renewal Left will be analysed with regard to the benefits and consequences of EEC membership for the country's internal political system, economy, foreign security and national independence. Reference will be made to the way in which the period of the negotiation process for EEC membership provided an opportunity for the parties of PASOK in particular and the KKE to develop strategies of political competition at a time when the country's party system was being reshaped. As well as in the modification of PASOK's rhetoric on EEC membership shortly before the 1981 elections and in the foreign policy pursued by PASOK when it became government.

Key words: Greece, European Economic Community, Konstantinos Karamanlis, accession negotiations, public debate, Accession Agreement of 1979, PASOK.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.
2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη της συγγραφέως και ο επιβλέπων, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Η δηλούσα

Ντεϊμεντέ Αικατερίνη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	
Abstract	
Συντομογραφίες.....	2
Εισαγωγή.....	3
Κεφάλαιο 1: ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	4
Κεφάλαιο 2: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ.....	10
Κεφάλαιο 3: Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΩΝ.....	15
3.1. Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ).....	15
3.2. Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ).....	17
3.3. Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟΔΗΣΟ).....	17
3.4. ΚΚΕ εσωτερικού.....	18
3.5. Σοσιαλιστική Πρωτοβουλία.....	18
Κεφάλαιο 4: ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΟΙ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥΣ.....	20
4.1. Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ).....	20
4.2. Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ).....	23
Κεφάλαιο 5: Η ΚΟΡΥΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ: Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΕΩΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ.....	26
Κεφάλαιο 6: Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΕΝ ΟΨΕΙ ΤΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ.....	29
Κεφάλαιο 7: Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΟΚ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1981.....	38
Κεφάλαιο 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	43
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	46

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Β΄ΠΠ	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΗΚ	Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΑΠ	Κοινή Αγροτική Πολιτική
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΟΔΗΣΟ	Κόμμα Δημοκρατικού Σοσιαλισμού
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΜΟΠ	Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα
NATO	North Atlantic Treaty Organization Οργανισμός Βορειο-Ατλαντικού Συμφώνου
ΝΔ	Νέα Δημοκρατία
Ο.Ο.Σ.Α	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΠτΒ	Πρακτικά της Βουλής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κατείχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην πορεία της Ελλάδας για την πλήρη ένταξη της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, η οποία ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της Συμφωνίας Προσχωρήσεως στις 28 Μαΐου 1979. Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Καραμανλή αποσκοπούσε στην κατοχύρωση της δημοκρατίας και της εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας, στην εξωτερική ασφάλεια και στην οικονομική ανάπτυξη της. Η εξωτερική πολιτική του πρωθυπουργού βρέθηκε αρκετές φορές αντιμέτωπη, τόσο με τις πολιτικές αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας, όσο και με τις επιφυλάξεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και των χωρών μελών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Κύριος σκοπός της εργασίας μας είναι η παρουσίαση της αντιπαράθεσης μεταξύ των πολιτικών κομμάτων της χώρας, αναφορικά με την ένταξη στην ΕΟΚ. Για την επίτευξη του στόχου, θα αντιπαραβάλουμε τις απόψεις των διαφόρων πολιτικών κομμάτων στον εσωτερικό πολιτικό διάλογο που διεξήχθη κατά τη διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων και της δημόσιας συζήτησης για την κύρωση της Συνθήκης Προσχωρήσεως. Θα αναφερθούμε στα κόμματα της Νέας Δημοκρατίας, του Κεντρώου χώρου και της Ανανεωτικής Αριστεράς, που υποστήριζαν την ένταξη και στις τυχόν διαφωνίες αυτών σε κάποια σημεία, αλλά και στους λόγους που το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ αντιδρούσαν στην ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.

Μέσα από την έρευνα, θα κληθούμε να εντοπίσουμε τους λόγους που οδήγησαν στο να εξελιχθεί η δημόσια συζήτηση για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, σε μια μεγάλη αντιπαράθεση και να απαντήσουμε στα παρακάτω ερωτήματα: Υπήρχαν άραγε κομματικές πολιτικές σκοπιμότητες πίσω από την ριζοσπαστική και επιθετική στάση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ; Ποια ήταν η στρατηγική του ΠΑΣΟΚ απέναντι στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όταν ανέλαβε την εξουσία μετά τις εκλογές του 1981 και ποιοι ήταν οι λόγοι που το έκαναν να αναθεωρήσει τις αντι-ευρωπαϊκές του ιδέες;

Για την καλύτερη προσέγγιση του θέματος της παρούσας εργασίας, χρησιμοποιήθηκαν πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές πληροφόρησης: τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων, ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία, δημοσιευμένα επιστημονικά άρθρα και φύλλα του ημερήσιου τύπου της εποχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ήταν ο αρχιτέκτονας της προσχώρησης της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, αρχικά μέσω της Σύνδεσης (1961) και στη συνέχεια με την πλήρη ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ (1981). Το έργο του αποτέλεσε την πραγματοποίηση ενός μεγάλου οράματος για το μέλλον της Ελλάδας, και είχε ως «κορωνίδες» τη δημοκρατία, την ειρήνη, την ασφάλεια και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη (Παπαστάμκος,2008:179, Chourchoulis,2022:53).

Στη δύση του 1974, στην Ελλάδα με τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών, τη λύση του πολιτειακού προβλήματος (δημοψήφισμα), τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και στη συνέχεια με το δημοκρατικό Σύνταγμα του 1975¹ μπήκαν τα θεμέλια για την σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος (Αρβανιτόπουλος,2021:122). Οι επισκέψεις στην Αθήνα, Αρχηγών Κρατών, Πρωθυπουργών και Υπουργών από τις χώρες της Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης ήταν πλέον πολυάριθμες. Ενώ, ο Καραμανλής από τη μεριά του άρχισε να ανταποδίδει αυτές τις επισκέψεις, προετοιμάζοντας το έδαφος για την ένταξη (Μπίτσιος,1982:119). Το κλίμα ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκό για την Ελλάδα, δίνοντας τη δυνατότητα στον Καραμανλή να καταστρώσει τα δικά του μελλοντικά σχέδια για τη χώρα. Μάλιστα σε μια συνέντευξη του στο Γιουγκοσλαβικό Πρακτορείο «ΤΑΝΓΙΟΥΓΚ» τον Ιούνιο του 1975, είχε αναφερθεί σε μέρος του οράματός του για τη χώρα: *«Ο βασικός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής είναι η Ευρώπη, στην οποία αισθανόμαστε ότι ανήκουμε οργανικά. Η Ελλάς επιδιώκει την ταχύτερη δυνατή ένταξή της στην ΕΟΚ, αλλά και στην πραγματοποίηση της ευρωπαϊκής ιδέας, δηλαδή την πολιτική ένωση της Ευρώπης»* (Μπίτσιος,1982:120). Ωστόσο, ο δρόμος προς την υλοποίηση των παραπάνω, ήταν δύσκολος, καθώς υπήρχε πλήθος διαφορετικών συμφερόντων, απόψεων και αντιδράσεων τόσο στο εξωτερικό, όσο και στο εσωτερικό της χώρας.

Οραματιστής και υποστηρικτής της αξίας και της αναγκαιότητας του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Πίστευε στη δημιουργία μιας *«μεγάλης Κοινότητας Εθνών»*,

---

¹Το Σύνταγμα ψηφίστηκε στις 7 Ιουνίου 1975, υπογράφηκε στις 9 Ιουνίου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τον Πρωθυπουργό και τον Πρόεδρο της Βουλής, και τέθηκε σε ισχύ στις 11 Ιουνίου (Βουλή των Ελλήνων,2022).

στην οποία τα κράτη-μέλη θα προσχωρούσαν με τη θέλησή τους και θα στηριζόταν στον αμοιβαίο σεβασμό και στην ισότιμη συνεργασία (Αρχείο Καραμανλή, τ.11:140). Πίστευε ότι τα μικρά κράτη έπρεπε να εκφράζουν τις απόψεις τους χωρίς φόβο, με ειλικρίνεια και εντιμότητα για να αποκτήσουν διεθνή υπόληψη, ειδάλλως θα πρόκειτο για μια μορφή εξάρτησης και στέρησης της ελευθερίας (Καραμανλής,2010:35).

Στην ομιλία του, κατά τη διάρκεια της παραλαβής του βραβείου Καρλομάγνου² (Άρχεν, 4 Μάϊου 1978), αναφέρθηκε στο όραμά του για τη «*δημιουργία μιας μεγάλης Κοινότητας*», στην οποία θα συνδυάζονταν η «*ελευθερία με την τάξη και η τάξη με την κοινωνική δικαιοσύνη*» (Αρχείο Καραμανλή, τ.10:209). Τόνισε, ότι η ευρωπαϊκή ιδέα θα έπρεπε να εντάσσει στην καθημερινότητα των πολιτών της, τα ιδανικά της ειρήνης, της δημοκρατίας, της ελευθερίας, και του σεβασμού στα ανθρώπινα δικαιώματα. Με την οικονομία να οργανώνεται «*γύρω από τον άνθρωπο, όχι τον άνθρωπο γύρω από την οικονομία*» (Σβολόπουλος,2000:24). Η Ευρώπη μόνο αν ήταν ενωμένη θα μπορούσε να διαδραματίσει σημαίνοντα γεωπολιτικό ρόλο στο διεθνές γίγνεσθαι, γιατί η έννοια της ενότητας ταυτίζονταν με αυτή της δύναμης, ενώ ταυτόχρονα θα συντηρούσε την πολιτιστική και πολιτική της ταυτότητα. Άποψη που τεκμηριώνονταν με παραδείγματα του παρελθόντος, όπως η ένωση της Ρώμης που οδήγησε στην υποταγή της διασπασμένης Ελλάδας, την ενοποίηση της Αμερικής ή της Γερμανίας, η ενοποίηση των οποίων επέφερε την ισχυροποίησή τους (Αρχείο Καραμανλή,τ.10:209).

Η Ελλάδα θα συνέβαλε ουσιαστικά σε αυτή την ενοποίηση, καθώς υπήρχε «*κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο*», ο ευρωπαϊκός πολιτισμός αποτελεί άλλωστε ένα κράμα του ελληνικού, του ρωμαϊκού και του χριστιανικού ιδεώδους. Από το ελληνικό πνεύμα γεννήθηκε η ιδέα της ελευθερίας, της αλήθειας και του κάλους, από το ρωμαϊκό το κράτος και το δίκαιο και από τον Χριστιανισμό η ιδέα της αγάπης και της πίστης (Αρχείο Καραμανλή, τ.11:144). Η Ευρώπη έπρεπε να εδραιωθεί πάνω σε αυτόν τον πολιτισμό, τον οποίο έπρεπε να διαφυλάξει και να διαδώσει, ώστε να υπάρξει αναγέννηση όχι μόνο των λαών των κρατών-μελών, αλλά και των υπόλοιπων λαών της γης. Επομένως, δεν μπορούσε να υπάρξει ενωμένη Ευρώπη χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας στις εξελισσόμενες ενοποιητικές διαδικασίες της Ευρώπης (Μπίτσιος,1982:124, Σβολόπουλος,2000:25).

---

²Το Βραβείο Καρλομάγνου απονέμεται για να τιμήσει προσωπικότητες για τη συνεισφορά τους στην ιδέα της Ευρώπης και στην ειρήνη στην περιοχή.

Για τον πολιτιστικό και πολιτισμικό χαρακτήρα που είχε η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, ο Καραμανλής είχε αναφέρει παρουσία του Γερμανού Καγκελάριου Χ. Σμίτ: *«η Γερμανία, που αιματοκύλισε τον κόσμο δύο φορές, έχει το δικαίωμα να είναι στην Ευρώπη και η Ελλάδα, που σας έδωσε τα φώτα, δεν έχει το δικαίωμα.»* (Αρβελέρ-Γλυκατζή,2000:129).

Ο Καραμανλής προσέβλεπε με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, στην ενίσχυση και στην σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος και των δημοκρατικών θεσμών, με την *«ενσάρκωση της πολυεθνικής δημοκρατικής ιδέας»* σε μια συλλογική οντότητα που στόχευε στην καλλιέργεια και στη διατήρηση των ηθικών αξιών που πηγαζαν από την Αρχαία Αθήνα (Μπίτσιος,1982:124, Karamouzi,2022:28). Στη *«σταθερή θεσμική διασύνδεση της Ελλάδας με τις ρίζες του δυτικού συστήματος»* (Ροζάκης,1987:85).

Η ένταξη δεν ήταν απλά μια υπαγωγή της χώρας σε έναν διεθνή οργανισμό (π.χ. Ο.Ο.Σ.Α., Συμβούλιο της Ευρώπης κλπ.), ήταν μια ουσιαστική προσκόλληση σε ένα ιδανικό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα που θα οδηγούσε μέσω των κατάλληλων προϋποθέσεων στην *«καπιταλιστική και αστική ολοκλήρωση της Ελλάδας»* (Ροζάκης,1987:85-86).

Ταυτόχρονα, η ενσωμάτωσή της στην οικονομία, τους θεσμούς και τις μεθόδους της ΕΟΚ αποτελούσε από μόνη της εγγύηση για τη διατήρηση της δημοκρατίας. Άλλωστε, η τελευταία αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη και την παραμονή της στην ΕΟΚ (Δρόσος,2021:95). Ο Καραμανλής, στην ομιλία του κατά τη διάρκεια της τελετής για την υπογραφή της Συμφωνίας Ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ (28 Μαΐου 1979), ανέφερε χαρακτηριστικά ότι *«η τύχη της [Ελλάδας] είναι στενά, αναπόσπαστα θα έλεγα, συνυφασμένη με την τύχη των άλλων Δημοκρατιών της ηπείρου. Αν η Ευρώπη κινδυνεύσει σαν μορφή διακυβερνήσεως και σαν τρόπος ζωής, θα είναι εντελώς παράλογο να πιστεύουμε ότι η Ελλάς θα μπορέσει να διατηρηθεί σαν μοναδική όαση ανεξαρτησίας και ελευθερίας στην ήπειρό μας»* (Δρόσος,2021:95).

Η Ελλάδα, όντας μικρό έθνος κράτος, με ευαίσθητη γεωπολιτική θέση βρισκόταν συνεχώς αντιμέτωπη με εισβολές και χρόνιες κατοχές που υπονόμευαν την ανάπτυξη και την ευημερία της χώρας. Γι' αυτό και ο Καραμανλής υποστήριζε, ότι η Ελλάδα έπρεπε να αποτελεί μέλος αυτής της μεγάλης Κοινότητας, με την οποία μοιράζονταν κοινά συμφέροντα και αξίες, μετατρέποντας αυτή του τη θέση, στην πολιτική του

δόγματος: «*Ανήκομεν εις τη Δύσιν*». Με την ένταξη στην ΕΟΚ, θα ενισχύονταν η εθνική ανεξαρτησία, τα εθνικά συμφέροντα και η εξωτερική ασφάλεια της χώρας (Ασημακόπουλος,2008:27, Αρβανιτόπουλος,2021:125). Στον τομέα της ασφάλειας, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας τέθηκαν τρεις στόχοι: λύση του κυπριακού, δημιουργία μηχανισμών που θα λειτουργούν αποτρεπτικά απέναντι στην Τουρκία και διπλωματική αξιοποίηση του κενού που είχε δημιουργηθεί, όταν η Ελλάδα αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ³. Ειδικά στις σχέσεις με την Τουρκία, η οποία ήταν ιδιαίτερα απειλητική μετά την εισβολή στην Κύπρο το 1974, η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ θα της προσέδιδε πλεονεκτική θέση, αποτρέποντας τη γείτονα χώρα από το να προκαλέσει πολεμική αντιπαράθεση. Αν και υπήρξε άρνηση της Κοινότητας να αναλάβει την ευθύνη επίλυσης της ελληνοτουρκικής διένεξης, στη συνέχεια έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών (Μπότσιου,2008:191).

Ανεξάρτητα από τα οικονομικά οφέλη, τα πολιτικά πλεονεκτήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω ήταν ακόμη πιο σοβαρά (Ασημακόπουλος,2008:27, Αρβανιτόπουλος,2021:125). Μάλιστα στην ομιλία του Καραμανλή, στο Ελληνικό Κοινοβούλιο την ημέρα που κυρώθηκε η συνθήκη για την ένταξη στην ΕΟΚ ανέφερε «*Τα αγαθά της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας όχι μόνο δεν αποτιμώνται σε χρήμα, αλλά θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν ακόμα και θυσίες οικονομικές*» (Αρχείο Καραμανλή, τ.11:172).

Παράλληλα, η ένταξη θα βοηθούσε στην έξοδο της Ελλάδας από την «*αιώνια μοναξιά*», διότι η χώρα θα έπαυε να αποτελεί περιφερειακό παράγοντα. Με την ενσωμάτωσή της θα ήταν πλέον ισότιμο μέλος σε μια ισχυρή δύναμη, η οποία αποτελούσε σημαντικό κέντρο λήψης αποφάσεων. Ταυτόχρονα, στόχευε στην απαλλαγή της χώρας από τους εκάστοτε «*προστάτες*» (Μεγάλες Δυνάμεις), από τους οποίους εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης στο πέρασμα των χρόνων, ήταν υποχρεωμένη να εξαρτάται για να επιβιώσει. Η χώρα, ως κράτος-μέλος θα κατοχύρωνε την εθνική της αξιοπρέπεια και θα ήταν ασφαλής και απρόσβλητη (Μπίτσιος,1982:124). Ο ρόλος της ΕΟΚ, ως παρόχου ασφάλειας σε ένα σύστημα πολιτικής αλληλεγγύης, αφενός θα ήταν το προπύργιο ενάντια στην περαιτέρω καταπάτηση των ελληνικών συμφερόντων στην Ανατολική Μεσόγειο και αφετέρου θα

---

³Η Ελλάδα αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ στις 14 Αυγούστου 1974, ύστερα από τη δεύτερη τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

αποτελούσε και εγγύηση έναντι των ΗΠΑ. Η συντηρητική πολιτική του Καραμανλή είχε περισσότερα κοινά με την ευρωπαϊκή πολιτική της κεντροδεξιάς και των κρατικιστικών πολιτικών, που ακολουθούσε το μεγαλύτερο μέρος της Δυτικής Ευρώπης, παρά με τις πολιτικές των ΗΠΑ. Ήταν λογικό λοιπόν, να επιλέξει την ευθυγράμμιση με τη Δυτική Ευρώπη, εξάλλου η επιφυλακτικότητα των ΗΠΑ στην Ανατολική Μεσόγειο και οι υπάρχουσες απειλές στην περιοχή τον ανάγκασαν να αναζητήσει εναλλακτικές λύσεις που αν και βαθιά ριζωμένες ως «δυτικές», θα παρείχαν ένα «φυσικό σπίτι» για να καλύψουν τις άμεσες ανησυχίες της Ελλάδας για την ασφάλεια και τις μακροπρόθεσμες πολιτικές και οικονομικές προοπτικές της (Economides,2008:171-172).

Η συνέπεια του εξευρωπαϊσμού ήταν πιο εύκολα να εφαρμοστεί, διότι ήταν προς το εθνικό συμφέρον της Ελλάδας, καθώς υπήρχαν και εσωτερικές πολιτικές πιέσεις, για την απομάκρυνση της «αμερικανικής πελατείας» και την αναζήτηση πιο δίκαιων δυναμικών εταίρων. Μόλις αυτοί οι δυναμικοί εταίροι αποδέχονταν την Ελλάδα ως ισότιμη στο πλαίσιο ενός επίσημου και όλο και πιο σημαντικού διεθνούς οργανισμού όπως ο ΕΟΚ, η Ελλάδα θα μπορούσε να έχει έναν βιώσιμο και εναλλακτικό πόλο ασφάλειας. Θα μπορούσε να προωθήσει τα εθνικά της συμφέροντα, όχι μόνο μέσω της πολιτικής της ΕΟΚ, αλλά κυρίως με την ελπίδα ότι τα συμφέροντά της θα γίνονταν πράγματι συμφέροντα της ΕΟΚ (Economides,2008: 172).

Η στρατηγική της πολιτική του Καραμανλή προσέβλεπε στη μετακίνηση της βαρύτητας των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας από τον άξονα Ελλάδα- ΗΠΑ σε έναν νέο άξονα, ο οποίος καθοριζόταν από τις σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και κυρίως με τα κράτη μέλη της ΕΟΚ (Ροζάκης,1987:85).

Εκτός όμως από την ανάπτυξη των εξωτερικών σχέσεων, εξίσου σημαντική για τον Καραμανλή ήταν και η οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Με την ένταξη, η οικονομία της Ελλάδας θα είχε κοινή πορεία με τις οικονομίες των υπόλοιπων ανεπτυγμένων κρατών-μελών (Καραμανλής,2000:14). Διότι θα αυξάνονταν οι προοπτικές της για εκσυγχρονισμό και ανάπτυξη. Επίσης, με τη χρήση της ανεπτυγμένης ευρωπαϊκής τεχνολογίας και των κοινοτικών κεφαλαίων θα δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις, για την αποτελεσματική αξιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας. Η οικονομική της πρόοδος θα συνδέονταν με την Κοινή Αγορά και θα οδηγούσε στη βελτίωση του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου του ελληνικού λαού (Αρχείο Καραμανλή,τ.12:71).

Παράλληλα, θα υπήρχε εκσυγχρονισμός του Κράτους και ποιοτική βελτίωση της Δημόσιας Διοίκησης (Βαληνάκης,2000:35). Δημιουργώντας τις κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε να υπάρξει πολιτική σταθερότητα στο εσωτερικό της χώρας και κοινωνική ηρεμία (Κοντογεώργης,2003:50).

Κεφάλαιο 2: Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ

Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή με την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αποτέλεσε το έναυσμα για την εκκίνηση των προσπαθειών για την ένταξη της Ελλάδας ως πλήρους μέλους στην ΕΟΚ. Στις 22 Αυγούστου 1974, σχεδόν μία εβδομάδα μετά την δεύτερη τουρκική εισβολή και την αποχώρηση της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, με Υπόμνημα της η Ελλάδα ζήτησε την επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης, τη λειτουργία των οργάνων της Σύνδεσης και τη λύση των προβλημάτων που είχαν προκύψει κατά τη διάρκεια της επταετίας, οπότε είχε παγώσει η Συμφωνία. Η πρόταση έγινε δεκτή από το Συμβούλιο Υπουργών της Κοινότητας. Στο Συμβούλιο Συνδέσεως που διεξήχθη στις 2 Δεκεμβρίου 1974, ο Υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Ζαν Σοβανιάργκ⁴ και ο Υπουργός Συντονισμού της Ελλάδας Παναγής Παπαληγούρας κατέληξαν σε συμφωνία (επαναλειτουργία των οργάνων Σύνδεσης, των μηχανισμών για την απορρόφηση του Πρώτου Χρηματοδοτικού Πρωτοκόλλου, της οικονομικής στήριξης και της εναρμόνισης της πολιτικής για τα αγροτικά προϊόντα μεταξύ των δύο πλευρών). Όμως, οι προοπτικές για την Ελλάδα μέσω της Συμφωνίας Συνδέσεως, δεν ανταποκρίνονταν στις εθνικές ανάγκες και τους πολιτικοοικονομικούς στόχους της κυβέρνησης (εδραίωση της δημοκρατίας, ισότιμο μέλος, εθνική ανεξαρτησία, ασφάλεια, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη κλπ). Έτσι, τέθηκε σε εφαρμογή, η ιδέα για πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Μέσα από την προβολή του «*πολιτικού κεφαλαίου της νέας ελληνικής δημοκρατίας*⁵», η Ελλάδα επεδίωξε την πλήρη ένταξή της και όχι την ανανέωση της Συμφωνίας Σύνδεσης, όπως ήταν η αρχική πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Κοντογεώργης,2003:57-59,62, Μπότσιου,2005:105).

Η απόφαση του Κωνσταντίνου Καραμανλή πάρθηκε ύστερα από διεξοδική μελέτη όλων των οικονομικών και πολιτικών πλευρών με μοναδικό σκοπό το όφελος του ελληνικού λαού (Κοντογεώργης,2003:62-63). Η συζήτηση για την ένταξη της Ελλάδας ξεκίνησε στις 12 Ιουνίου 1975, όταν κατατέθηκε η αίτηση ένταξης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες από τον πρέσβη Στ. Σταθάτο, στον πρόεδρο του Συμβουλίου Υπουργών

---

⁴Η Γαλλία είχε την Προεδρία της Κοινότητας το δεύτερο εξάμηνο του 1974.

⁵Αυτό άλλωστε ήταν και το κύριο «περιουσιακό στοιχείο» του Καραμανλή κατά τη διάρκεια των διπλωματικών διενέξεων (Μπότσιου,2005:107).

της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, Υπουργό Εξωτερικών της Ιρλανδίας, Γκ. Φίτζεραλντ. Η αίτηση ένταξης κατατέθηκε (σκοπίμως), αμέσως μετά την ψήφιση και τη θέση σε ισχύ του νέου δημοκρατικού ελληνικού Συντάγματος (Ιούνιος 1975) (mfa.gr,2022, Βουλή των Ελλήνων,2022).

Την περίοδο που κατατέθηκε η αίτηση, η Κοινότητα βρίσκονταν αντιμέτωπη με τις συνέπειες από την πρώτη πετρελαϊκή κρίση (αύξηση του πληθωρισμού και της ανεργίας κ.λπ.) και την επαναδιαπραγμάτευση της βρετανικής συμμετοχής. Τα κράτη-μέλη αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη την πιθανότητα μιας νέας διεύρυνσης. Ταυτόχρονα, υπήρχε το πρόβλημα της ασφάλειας με την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, ενώ η πτώση των δικτατοριών σε Ισπανία και Πορτογαλία ενέτεινε τους φόβους για γενικότερη αποσταθεροποίηση του «δυτικού οικοδομήματος συμμαχιών στη Νότια Ευρώπη» προς όφελος της Σοβιετικής Ένωσης (Varsori,2007:35, Karamouzi,2022:30,33).

Ουσιαστικά, η ένταξη ήταν η λογική επέκταση των μέχρι τότε de facto σχέσεων της χώρας με την Κοινότητα. Η ελληνική οικονομία ήταν ήδη ενταγμένη στις δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες, «το 1977 το 48,4% των ελληνικών εισαγωγών προέρχονταν από την ΕΟΚ και το 47,7% κατευθύνονταν προς την ΕΟΚ», οι πολυεθνικές είχαν εγκατασταθεί στη χώρα και στον τομέα της τεχνολογίας, η χώρα εξαρτώταν από τη Δύση (Ιωακειμίδης,1980:35).

Η πορεία των διαπραγματεύσεων, από τον Ιούνιο του 1975 έως και το τέλος του 1978, είχε πολλές διακυμάνσεις. Η στρατηγική που ακολούθησε η ελληνική ηγεσία πρόβαλε τέσσερις προτεραιότητες:

-Ταχεία ολοκλήρωση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, επιδιώκοντας να εκμεταλλευτεί τη θετική εντύπωση που είχαν σχηματίσει στην Ευρώπη για το «ελληνικό θαύμα» του 1974-1975.

-Προσπάθεια παράκαμψης των χρόνιων διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας, η οποία μειονεκτούσε σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας, ειδικά τότε, που υπήρχε στο προσκήνιο η διαδικασία διεκδίκησης ένταξης δυο ιδιαίτερα ανταγωνιστικών και με θετικότερες επιδόσεις χωρών, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

-Η ελληνική διπλωματία επικαλούμενη την προτεραιότητα που είχε έναντι των άλλων δύο χωρών από την ήδη υπάρχουσα Συμφωνία Σύνδεσης, επιθυμούσε να τις

επιβληθούν παρόμοιοι όροι με τις προηγούμενες ενταξιακές συμφωνίες, αποφεύγοντας έτσι την προ ενταξιακή περίοδο που πρότεινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Λειτουργήσαν βασισμένοι στην ιδέα «να ενταχθούμε για να προσαρμοσθούμε και όχι να προσαρμοσθούμε για να ενταχθούμε» (Καζάκος,2000:46). Έτσι, θα αποφεύγονταν η ομαδοποίηση της ένταξης της με τις άλλες δύο μεσογειακές χώρες και θα της δινόταν η δυνατότητα καλύτερης διαπραγμάτευσης (π.χ. ελληνική γεωργία). Η ένταξη της Ελλάδας θα συμπλήρωνε το κενό που είχε δημιουργηθεί από τη μη ένταξη της Νορβηγίας.

-Προσπάθεια αποφυγής σύνδεσης με τα ελληνοτουρκικά προβλήματα. Αν και κατά βάθος ένας από τους βασικούς σκοπούς της ένταξης ήταν η διεθνής ισχυροποίηση της χώρας, η οποία θα δρούσε αποτρεπτικά απέναντι στην Τουρκία (Βαληνάκης,2000:34-37, Μπότσιου,2005:105-106).

Στο εξωτερικό αρχικά, τα υπόλοιπα κράτη-μέλη αντιμετώπισαν με επιφυλακτικότητα την αίτηση ένταξης της Ελλάδας. Η γνωμοδοτική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (28 Ιανουαρίου 1976) ήταν μεν θετική, αλλά ταυτόχρονα εξέφραζε τον φόβο ότι με την ένταξη της Ελλάδας θα υπήρχε εισαγωγή στις διεργασίες της ευρωπαϊκής κοινότητας, των ελληνοτουρκικών προβλημάτων και του Κυπριακού, όπως είχε συμβεί με το NATO, όταν η κρίση της Κύπρου οδήγησε στην αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος της Ατλαντικής Συμμαχίας. Πέρα όμως από τα γεωπολιτικά ζητήματα, υπήρχαν ενστάσεις και για την οικονομία της Ελλάδας (εμπορικά ελλείμματα, συνεχής υποτίμηση του νομίσματος που διαιώνιζε το πληθωριστικό σπινάλ) και την μη αποτελεσματική δημόσια διοίκηση. Η Ελλάδα έπρεπε να προχωρήσει σε μεγάλες θεσμικές αλλαγές, το κόστος των οποίων θα επιβάρυνε την Κοινότητα, μέσω της μεταφοράς πόρων. Γι' αυτό πρότεινε την ύπαρξη μιας προ ενταξιακής περιόδου, ώστε να επιλυθούν τα συγκεκριμένα προβλήματα και να υπάρξουν κάποιες αναγκαίες μεταρρυθμίσεις στον τομέα της οικονομίας (Tsoukalis,1981:38, Μπίτσιος,1982:125, Βαληνάκης,2000:36).

Γεγονός που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στην Ελλάδα, με τον πρωθυπουργό να αναφέρει ότι: δεν θα δεχτεί την ένταξη «εάν επρόκειτο να γίνει κατά τρόπον που να θίγει την αξιοπρέπεια του έθνους» (Μπίτσιος,1982:126, Σβολόπουλος,2007:261). Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής προσκάλεσε τους πρέσβεις των εννέα κρατών-μελών, στους οποίους εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τη διαφορά που υπήρχε ανάμεσα στην πολιτική θέση που είχαν εκφράσει οι κυβερνήσεις τους και στην γνωμοδοτική έκθεση.

Αρνήθηκε την έκθεση της Επιτροπής και ζήτησε άμεσα να ξεκινήσουν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις χωρίς το προενταξιακό καθεστώς, εκβιάζοντας ουσιαστικά, ότι σε αντίθετη περίπτωση η χώρα θα εγκατέλειπε τον «φιλοδυτικό της προσανατολισμό» (Βαληνάκης,2000:36).

Στη συνέχεια, ο πρωθυπουργός προχώρησε στην αποστολή προσωπικών επιστολών και στην πραγματοποίηση αλληπάλληλων επίσημων συναντήσεων με τις κυβερνήσεις των εννέα κρατών-μελών. Τον Απρίλιο και τον Σεπτέμβριο του 1975, συναντήθηκε με τον Γάλλο πρόεδρο Ζισκάρ ντ' Εσταίν, τον Οκτώβριο με τους πρωθυπουργούς της Ιταλίας Α.Μόρο και της Μ. Βρετανίας Χ. Ουίλσον και στα τέλη του 1975 με τον καγκελάριο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Χ. Σμιτ, από τους οποίους έλαβε τις αντίστοιχες διαβεβαιώσεις, ότι δεν θα υπάρξουν κωλύματα και χρονοβόρες διαδικασίες στη διαδικασία ένταξης της Ελλάδας. Η παρέμβασή του είχε άμεσα και θετικά αποτελέσματα και οι επιφυλάξεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κάμφθηκαν. Στην τακτική Σύνοδο του Φεβρουαρίου του 1976, δόθηκε ομόφωνα το πράσινο φως για την αποδοχή της ελληνικής αίτησης και την έναρξη των διαπραγματεύσεων προσχώρησης. Στο τέλος της Συνόδου, ο πρωθυπουργός του Λουξεμβούργου Γκάστον Θόρν δήλωσε ότι: οι εννέα αντιπροσωπείες θεώρησαν ότι δεν χρειαζόταν να υπάρξει δοκιμαστική περίοδος για την ένταξη της Ελλάδας. Δεν αρνήθηκε ότι υπήρχαν ορισμένα οικονομικά προβλήματα, τα οποία όμως θα λύνονταν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων (Σβολόπουλος,2007:261-262, Karamouzi,2022:21).

Η δύσκολη περίοδος της διαπραγμάτευσης ξεκίνησε στις 27 Ιουλίου 1976, στην Κοινή Υπουργική Σύνοδο των Βρυξελλών. Την Ελλάδα εκπροσώπησε ο Υπουργός Συντονισμού Παναγής Παπαληγούρας. Στη Σύνοδο συμφωνήθηκε το διαδικαστικό πλαίσιο των συνομιλιών: αποδοχή από την Ελλάδα των Συνθηκών και του ευρωπαϊκού κεκτημένου, καθώς και εύρεση λύσεων χωρίς τον μετασχηματισμό των κοινοτικών κανόνων (πλαίσιο το οποίο ίσχυε στις υπάρχουσες και στις επικείμενες εντάξεις χωρών). Το πρώτο και βασικό σκέλος της διαδικασίας διαπραγμάτευσης κράτησε δύο χρόνια. Τον ρυθμό των συνομιλιών προσδιόρισε η βούληση της ελληνικής πλευράς για γρήγορη ένταξη, όπως και η διάθεση των κρατών-μελών για σφαιρική επίλυση των προβλημάτων που προέκυπταν από τη νέα διεύρυνση. Στις 25 Ιουλίου 1977 τερματίστηκε η πρώτη φάση των διαπραγματεύσεων και ακολούθησε η δεύτερη φάση, η οποία αφορούσε την προσέγγιση και την κατανόηση των συμφωνηθέντων θέσεων, μέσω συμπληρωματικών στοιχείων. Σε αυτό το πεδίο προέκυψαν και οι πρώτες

δυσκολίες αναφορικά με την Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ). Παρόλο που υπήρχαν οι δεσμεύσεις σχετικά με την ένταξη της Ελλάδας, άρχισαν να διαμαρτύρονται οι αγρότες της Γαλλίας και της Ιταλίας (χώρες με ισχυρό γεωργικό τομέα) και μέσω των κυβερνήσεων τους εξέφρασαν την επιθυμία για τροποποίηση των κοινοτικών κανονισμών. Η ελληνική πλευρά επιχειρηματολόγησε μέσω συναντήσεων και αποστολή επιστολών από τους αρμόδιους εκπροσώπους, άλλα και από τον ίδιο τον πρωθυπουργό, αναφερόμενη στην αποδοχή των προτάσεων της από την Επιτροπή, στη μακροχρόνια σύνδεση της με την ΕΟΚ και στα πλεονεκτήματα της επικείμενης ένταξής της. Στις 19 Δεκεμβρίου 1977, η ελληνική αντιπροσωπεία κατέθεσε χρονοδιάγραμμα για τη διεξαγωγή και την ολοκλήρωση των συνομιλιών πριν το τέλος του 1978 (Σβολόπουλος,2007:262-266, Karamouzi,2022:30).

Η τελευταία φάση των διαπραγματεύσεων διεξήχθη κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1978. Σημαντικό ρόλο στη συμφωνία έπαιξαν αφενός το αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών στην Ελλάδα, καθώς οι εταίροι που τάσσονταν υπέρ της ένταξης της χώρας για στρατηγικούς και πολιτικούς λόγους, κατάλαβαν ότι η άνοδος του ΠΑΣΟΚ «δημιουργούσε μια νέα δυναμική», η οποία ίσως ματαίωνε την ένταξη και αφετέρου η ύφεση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά τη συνάντηση του Καραμανλή με τον Ετσεβίτ στο Μοντρέ της Ελβετίας (Ρίζας,2022).

Στις 6 Δεκεμβρίου 1978 κατατέθηκαν οι κοινοτικές προτάσεις που περιλάμβαναν μια οκταετή μεταβατική περίοδο ένταξης των ελληνικών γεωργικών προϊόντων στα κοινοτικά, ενώ δεν υπήρχε αναφορά για μέτρα προστασίας για τα ευπαθή προϊόντα. Υπήρξαν ενστάσεις από την ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Γ. Ράλλη, καθώς και παρέμβαση του πρωθυπουργού, ο οποίος ανέφερε χαρακτηριστικά «*μου είναι αδύνατον να παρουσιάσω μια τέτοια συμφωνία στον ελληνικό λαό*». Τελικά, δόθηκε λύση με την επέμβαση εκ νέου των εννέα κυβερνήσεων. Οι *Financial Times* έγραψαν: «*Η ΕΟΚ κατέληξε στην ουσία να δώσει στην Αθήνα όλα όσα ζήτησε*». Τα ξημερώματα 21 Δεκεμβρίου 1978, μετά από μαραθώνιες συζητήσεις οι δύο πλευρές κατέληξαν σε συμφωνία στα περισσότερα από τα επίμαχα σημεία. Μέχρι τον Απρίλιο του 1979 ολοκληρώθηκαν οι συνομιλίες και συντάχθηκαν «*τα κείμενα της Συνθήκης Προσχωρήσεως και των συνοδευτικών Πράξεων*». Στις 28 Μαΐου 1979 υπογράφηκε στο Ζάμπειο Μέγαρο, από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή η Συνθήκη Προσχωρήσεως, που τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιανουαρίου 1981 (Σβολόπουλος,2007: 267-268).

Κεφάλαιο 3: Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΩΝ

Η πορεία της Ελλάδας προς την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) δεν ήταν εύκολη και ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την παραγμένη πολιτική ιστορία της χώρας μας. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, τα ελληνικά κόμματα εξέφρασαν τις δικές τους θέσεις απέναντι στην πρόκληση της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ. Κατά τη διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων οι θέσεις των κομμάτων κάποιες φορές άλλαξαν ή έγιναν πιο διαλλακτικές αναφορικά με το τόσο σοβαρό ζήτημα, ενώ κάποια από τα κόμματα διασπάστηκαν (Ρίζας,2022).

Οι υποστηρικτές της ένταξης προσέβλεπαν στην εδραίωση της δημοκρατίας και στην πολιτική σταθερότητα, στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής, στην ενδυνάμωση της θέσης της Ελλάδας, του ρόλου και του κύρους της στο διεθνές γίγνεσθαι. Προσδοκούσαν την υιοθέτηση ενός φιλελεύθερου καθεστώτος για τη χώρα, μέσω του οποίου θα δημιουργούνταν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε οι Έλληνες να αποκτήσουν ένα μέλλον ευημερίας και σταθερότητας (Μπακογιάννη,2008:32). Για την επίτευξη όμως υψηλών ρυθμών ανάπτυξης και παραγωγικότητας, έπρεπε να υπάρξει εξειδίκευση σε κάποιες δραστηριότητες, οι οποίες θα μπορούσαν να αποδώσουν μόνο μέσω της ΕΟΚ, που θα απορροφούσε τα προϊόντα και τις υπηρεσίες, ενώ ταυτόχρονα η χώρα θα αντλούσε πόρους από τα κοινοτικά διαρθρωτικά ταμεία (Ρουμελιώτης & Κολλάρος,2021:133).

Τα πολιτικά κόμματα της ΕΔΗΚ, του ΚΟΔΗΣΟ, της ΕΔΑ, του ΚΚΕ εσωτερικού και της Σοσιαλιστικής Πορείας ήταν σύμφωνα με την πολιτική της Ν.Δ. ως προς τον γενικό στόχο της ένταξης στην ΕΟΚ, αλλά διαφωνούσαν σε κάποια επιμέρους ζητήματα.

3.1. ΕΝΩΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ (ΕΔΗΚ)

Ο Γεώργιος Μαύρος (πρόεδρος της ΕΔΗΚ) συμμετείχε στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του 1974, ως Αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως και Υπουργός Εξωτερικών. Με αυτή του την ιδιότητα κατά τη διάρκεια της πρώτης του επίσκεψης στις πρωτεύουσες των κρατών –μελών, ανέλαβε την επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης και προετοίμασε το έδαφος για την πρόθεση της Ελλάδας να γίνει πλήρες μέλος της ΕΟΚ. Το Σεπτέμβριο του 1974 εκλέχθηκε Αρχηγός της Ένωσης Κέντρου-

Νέες Δυνάμεις (μετονομάστηκε σε Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου) (Σβολόπουλος,2007:260-261).

Από τη θέση πλέον του αρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης⁶, ο Γεώργιος Μαύρος εξέφρασε την πλήρη συναίνεσή του στην υποβολή της αίτησης ένταξης στην ΕΟΚ: *«Χαιρετίζομεν με ικανοποίηση την κυβερνητικήν ενέργεια»* για τη συμμετοχή της χώρας στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής οικονομίας και στις πολιτικές εξελίξεις της ευρωπαϊκής ενοποίησης για την ευημερία των λαών και την ειρήνη στον κόσμο. Πέρα από τις οικονομικές προοπτικές, ο Γεώργιος Μαύρος πίστευε ότι δίνονταν η δυνατότητα κατοχύρωσης της θέσης της χώρας στο διεθνές γίγνεσθαι, ενώ δεν επηρεάζονταν η θέση της στους άλλους οργανισμούς και στις σχέσεις της με τις Τρίτες χώρες (Μακεδονία,13/6/1975).

Για τον Γεώργιο Μαύρο: *«Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής είναι η φυσική συνέπεια της γεωγραφικής θέσεως της χώρας μας, της δημοκρατικής ιδεολογίας του λαού μας, της πολιτιστικής του παραδόσεως και της οικονομικής και κοινωνικής του αναπτύξεως υπό καθεστώς ελευθέρων θεσμών»* (Αρχείο Καραμανλή,τ.8:448).

Στις 16 Οκτωβρίου 1975, στην ομιλία του στη Βουλή, ζήτησε την κινητοποίηση των μεγάλων δυνάμεων της χώρας για την επίτευξη της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ, γιατί *«εάν η Ελλάς μείνη έξω από αυτό, σημαίνει πολιτική αυτοκτονία»* (ΠτΒ⁷, 20/2/1976:370, Αρχείο Καραμανλή,τ.9:80). Εξέφρασε όμως τις όποιες επιφυλάξεις του για τον τρόπο που θα έπρεπε να αντιδράσει η κυβέρνηση σε περίπτωση που δεχόταν πιέσεις για την επίλυση του Κυπριακού και των διαφορών με την Τουρκία, όπου έλαβε τις ανάλογες διαβεβαιώσεις από τον Πρωθυπουργό (Φραγκάκης,1986:89).

Ο Γ. Μαύρος εξέφραζε έντονα την αντιαμερικανική του θέση, υποστηρίζοντας ότι η χώρα με την ένταξή της, θα είχε μια ισότιμη και βελτιωμένη σχέση με την Κοινότητα και έτσι θα αποκτούσε την εθνική της ανεξαρτησία έναντι των ΗΠΑ, προσδοκώντας μάλιστα στο μέλλον, στην ανάπτυξη την Ευρωπαϊκής Αμυντικής Συμμαχίας, η οποία θα αντικαταστούσε το NATO (Βερνύ,1989:64). Στις 20 Μαΐου 1977 είπε: *«η ένταξη*

---

⁶Μετά τις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1974

⁷Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, στο εξής: ΠτΒ.

στην ΕΟΚ θα έπρεπε πρέπει να γίνει με οικονομικούς όρους που θα λειτουργούσαν προς το συμφέρον της χώρας» (Αρχείο Καραμανλή, τ.9:452).

3.2. ΕΝΙΑΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ (ΕΔΑ)

Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, στη διακήρυξή της σχετικά με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1975 ανέφερε ότι: *«με τη Συμφωνία Σύνδεσης έχουν διαμορφωθεί ειδικές συνθήκες και σχέσεις που αφορούν την οικονομία της χώρας, η ένταξη δεν μπορεί πλέον να αποφευχθεί χωρίς να υπάρξει σοβαρές συνέπειες. Εξάγουμε και εισάγουμε προς τις χώρες τις ΕΟΚ το 50% των εξωτερικών μας ανταλλαγών»*. Με τις σωστές διαπραγματεύσεις θα υπήρχε ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, γιατί *«η ΕΟΚ δεν είναι μόνο η Ευρώπη του μεγάλου κεφαλαίου και των μονοπωλίων, αλλά και η Ευρώπη των εργαζομένων, του ισχυρού συνδικαλιστικού κινήματος και των προοδευτικών πολιτικών κινήματων»* (ΠτΒ,14/1/1977:2344).

Ο Ηλίας Ηλιού (πρόεδρος της ΕΔΑ) αντιδρούσε και επέκρινε την κυβερνητική διαπραγματευτική πολιτική του *«Ανήκομεν εις την Δύση»*, ενώ τάσσονταν υπέρ της κυβερνητικής θέσης: ότι η ένταξη αποτελούσε μια επιπρόσθετη εγγύηση για τη δημοκρατική πορεία στο εσωτερικό της χώρας, καθώς και της ανακοπής της τουρκικής επεκτασιμότητας (Φραγκάκης,1986:90).

3.3. ΚΟΜΜΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ (ΚΟΔΗΣΟ)

Το ΚΟΔΗΣΟ και ο πρόεδρος του Ιωάννης Πεσμαζόγλου⁸ στήριζαν την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, θεωρώντας ότι η συμμετοχή στις διεργασίες προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα ενίσχυε τη θέση της χώρα διεθνώς. Για να ήταν επικερδής όμως η ένταξη, θα έπρεπε να υπάρξουν κάποιες βασικές εξασφαλίσεις, οι οποίες θα βοηθούσαν στο να αναπτυχθεί η ελληνική οικονομία, σε αντίθετη περίπτωση η χώρα θα βρισκονταν να εξαρτάται από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ανίκανη να αντιμετωπίσει τυχόν πιέσεις και αντιδράσεις των ελληνικών συμφερόντων. Θα ενισχύονταν οι συναλλαγές, η επικοινωνία και λοιπά πλεονεκτήματα με τις Τρίτες Χώρες, τα οποία όμως, αν η χώρα παρέμενε ουδέτερη, θα τα στερούνταν. Στην Κοινότητα, οι κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις βρισκονταν σε *«κίνηση»*, γεγονός που ταίριαζε με τα συμφέροντα των Ελλήνων αγροτών (προστασία των αγροτικών προϊόντων μέσω των πολιτικών της Κοινής Αγοράς), εργατοϋπαλλήλων (βελτίωση ωραρίου εργασίας,

---

⁸ Ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για τη Συμφωνία Σύνδεσης το 1961.

ενίσχυση των δικαιωμάτων των συνδικαλιστικών οργανώσεων κλπ.), μικρών και μεγάλων επιχειρηματιών (εκσυγχρονισμός και αναδιοργάνωση των επιχειρήσεων). Επίσης, θα υπήρχε δυνατότητα συμμετοχής Ελλήνων αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπου θα μπορούσαν να λάβουν μέρος στις μεταρρυθμίσεις της Ευρωπαϊκής Κοινωνίας. Ενώ ταυτόχρονα θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τις οποιεσδήποτε ανθελληνικές ή επιζήμιες για τα ελληνικά συμφέροντα επιρροές (ΠτΒ,14/1/1977:2334).

3.4. ΚΚΕ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

Το ΚΚΕ εσωτερικού εναρμονίσθηκε με τις θέσεις των αριστερών ευρωπαϊκών κομμάτων. Τάχθηκε υπέρ της Ευρώπης των εργαζομένων και κατά μιας πολιτικής ενοποίησης, η οποία υπέθαλπε τον κίνδυνο της *«υποκατάστασης του μύθου της αμερικάνικης γενναιοφροσύνης με το νέο μύθο του παραδείσου της δυτικοευρωπαϊκής ολοκλήρωσης»* που μπορούσε να οδηγήσει σε έναν *«καινούργιο χώρο μεγάλων εθνικών, κοινοτικών και ταξικών αγώνων»* (Φραγκάκης,1986:90, Δρόσος,2021:103-104). Ο Λεωνίδας Κύρκος (πρόεδρος του ΚΚΕ εσωτερικού) υποστηρίζει: ότι ο δρόμος για την εθνική ανεξαρτησία της χώρας ήταν μέσω της ένταξης στην ΕΟΚ, προϋποθέτοντας την σχετική απεξάρτηση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας από τις ΗΠΑ, μέσω της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Βέρνυ,1989:64).

Το ΚΚΕ εσωτερικού προσδοκούσε να εισάγει την ευρωκομμουνιστική αντίληψη στη χώρα, παρόλο που η Ελλάδα υστερούσε πολιτικά και οικονομικά συγκριτικά με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη. Αν και ιδεολογικά απέρριπτε τον καπιταλισμό, εντούτοις υποστήριζε ότι μέσω της ένταξής της, η Ελλάδα θα αποκτούσε *«μια κατεύθυνση εθνική και δημοκρατική με αντιμονοπωλιακό και αντιιμπεριαλιστικό περιεχόμενο»*, που θα οδηγούσε σε μια σοσιαλιστική προοπτική (ΠτΒ,14/01/1977:2349, Βέρνυ,1989:64-65).

Η Αριστερά της ευρωπαϊκής προοπτικής υποστήριζε τις θέσεις της, υιοθετώντας μια μαχητική εκστρατεία (αρθρογραφία στην *Αυγή*, σεμινάρια με ανοιχτές συζητήσεις σε όλη τη χώρα) και δεν αντιμετώπισε την ένταξη σαν κάποιο *«αναγκαίο κακό»*, αλλά σαν *«την ενεργητική αποδοχή μιας ιστορικής πρόκλησης»* (Δρόσος,2021:103-104).

3.5. ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ

Ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης (πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Πρωτοβουλίας) επιθυμούσε την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, με τις κατάλληλες προϋποθέσεις,

γνωρίζοντας ότι ο δρόμος δεν θα ήταν εύκολος, αν και ήταν ίσως ο μοναδικός τρόπος προστασίας και προώθησης των συμφερόντων της Ελλάδας, λαμβάνοντας όμως υπόψη ότι τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπισε η Κοινότητα λόγω της πετρελαϊκής κρίσης οδήγησαν στον έλεγχο του 1/3 της ευρωπαϊκής βιομηχανίας από πολυεθνικές εταιρίες (στοιχείο που δόθηκε από τον Μιττεράν). Παρόλα αυτά, οι προοδευτικές και δημοκρατικές δυνάμεις της Ευρώπης έχοντας συνειδητοποιήσει την κατάσταση, συσπειρώνονταν προς δύο κατευθύνσεις: την πολιτική δημιουργία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, στο οποίο θα συμμετείχαν εκπρόσωποι των κρατών-μελών εκλεγμένοι από τους ευρωπαίους πολίτες και τη δυνατότητα χάραξης μιας αντιμονοπωλιακής πολιτικής, με την αξιοποίηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου (ΠτΒ,14/01/1977:2351). Ο Γεώργιος- Αλέξανδρος Μαγκάκης υποστηρίζει ακόμη ότι: *«η Δυτική Ευρώπη είναι διεθνώς ο μόνος χώρος που μέσα του μπορεί να διεξαχθεί, στα πλαίσια μιας βιομηχανικής κοινωνίας, ο αγώνας για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό με βάση τις δημοκρατικές διαδικασίες»* (Ιωακειμίδης,1980:46).

Κεφάλαιο 4: ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΟΙ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥΣ

Η αντιπαράθεση μεταξύ των πολιτικών κομμάτων άρχισε μετά την Μεταπολίτευση, με την εξαγγελία της Κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας», ότι επιθυμούσε την πλήρη ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ και όχι απλά την επανενεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής (μετά την ίδρυση του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας στις 29 Σεπτεμβρίου 1974) υποστηρίξε επίσης, ότι η πλήρης ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, ήταν η σωστή λύση για την ανάπτυξη της χώρας. Οι εκπρόσωποι των κομμάτων εξέφρασαν ο καθένας την άποψη του κόμματός του για τα οφέλη ή μη της ένταξης στην ΕΟΚ, προβάλλοντας κυρίως «εσωτερικούς κομματικούς λόγους παρά αντιρρήσεις αρχής». Ο Αμερικάνος πολιτικός επιστήμονας Ντ.Πουχάλα ανέφερε χαρακτηριστικά «ότι οι επιστήμονες που προσπαθούν να καταλάβουν τη φύση της δυτικοευρωπαϊκής ενοποίησης είναι σαν μια ομάδα τυφλών όπου ο καθένας πιάνει από ένα διαφορετικό κομμάτι ενός ελέφαντα και μετά όλοι προσπαθούν να περιγράψουν πώς βλέπουν το ζώο ολόκληρο». Σύμφωνα με τη Βέρνυ «τα ελληνικά πολιτικά κόμματα δεν μιλούσαν απλώς για διαφορετικά κομμάτια του ίδιου ελέφαντα, αλλά για διαφορετικά ζώα» (Βέρνυ,1989:1-2, Κοντογεώργης,2003:38).

4.1. ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ (ΠΑΣΟΚ)

Η γνωμοδοτική έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (28 Ιανουαρίου 1976) έδωσε πάτημα στους Έλληνες σοσιαλιστές να υποστηρίζουν την άποψή τους, ότι η χώρα δεν ήταν έτοιμη να ενταχθεί στην Κοινότητα. Η ένταξη θα οδηγούσε στην «πλήρη αποικιοποίηση» της Ελλάδας, ενώ θεωρούσαν ότι πρόκειται για μια καθαρά εκβιαστική κίνηση, ώστε η χώρα να υποχωρήσει στο Κυπριακό, στην ελληνοτουρκική διένεξη για το Αιγαίο και στο θέμα των βάσεων (Αρχείο Καραμανλή,τ9:153, Μπότσιου,2005:108).

Η κριτική του Ανδρέα Παπανδρέου επικεντρώθηκε στην αμφισβήτηση της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης και στις διαπραγματευτικές της αδυναμίες. Γεγονός που προκάλεσε πολλάκις την αντίδραση του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Στη συζήτηση μάλιστα που διεξήχθη στη Βουλή στις 20 Οκτωβρίου 1976, απευθυνόμενος τόσο στο ΠΑΣΟΚ όσο και στο ΚΚΕ, ζήτησε αλλαγή τακτικής, διότι η συγκεκριμένη συμπεριφορά δεν λειτουργούσε προς όφελος της δημοκρατίας, των εθνικών συμφερόντων, αλλά και των κομμάτων που την πρεσβεύουν. Ενώ, με τις συνεχείς

κατηγορίες προς τη Δύση, «αποδίδει ακόμη και τις καιρικές συνθήκες στις χώρες της Δύσης», καλλιεργούσε ένα αντιδυτικό κλίμα στη χώρα, το οποίο ξεσήκωνε τους πολίτες, διαταράσσει τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας και έβλαπτε τα συμφέροντα της κλείνοντας το δρόμο προς την ΕΟΚ (ΠτΒ, 20/10/1976:363,366,375).

Στις εκλογές που διεξήχθησαν τον Νοέμβριο του 1977, φάνηκε ότι υπήρχε ένα μεγάλο ποσοστό ψηφοφόρων που αντιμετώπιζε με επιφύλαξη την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ. Σε αυτές τις εκλογές, το ΠΑΣΟΚ έγινε κύριο κόμμα της Αντιπολίτευσης, διπλασιάζοντας το ποσοστό του⁹. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, ως επικεφαλής της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης και έχοντας διαφορετική φιλοσοφία από την κυβέρνηση, υποστήριζε, ότι η χώρα έπρεπε να καλλιεργήσει «ισότιμες σχέσεις με τη Δύση, την Ανατολή, το Βορρά και το Νότο», και να αποτελέσει κύριο μέρος του Τρίτου Κόσμου και όχι της Δύσης. Πίστευε ότι η συσπείρωση με τα τριτοκοσμικά κράτη, θα βοηθούσε τη χώρα να απαλλαγεί από τις χρόνιες εξαρτήσεις, γιατί αυτά τα κράτη ήταν κοινωνοί ενός διαφορετικού τρόπου ανάπτυξης των διεθνών σχέσεων και συσπειρώνονταν γύρω από έναν νέο πόλο ανεξάρτητο από τους μηχανισμούς των υπερδυνάμεων (Ροζάκης,1987:89-90, Μολυβιάτης,2000:74, Καραμανλής,2010:25).

Απαιτούσε την αποχώρηση της χώρας από το ΝΑΤΟ και ζητούσε να κλείσουν οι αμερικάνικες βάσεις. Απέριπτε την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, την οποία θεωρούσε «καπιταλιστική λέσχη» και «οικονομική πλευρά του ΝΑΤΟ», που δεν μπορούσε να βοηθήσει στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας (Nafpliotis,2018:5).

Ο σωστός δρόμος, κατά την άποψη του ΠΑΣΟΚ, για την ανάπτυξη δεν ήταν η Σύνδεση ή η ένταξη στην ΕΟΚ, αλλά η ανάπτυξη μιας «ειδικής εμπορικής σχέσης», ακολουθώντας το παράδειγμα της Νορβηγίας, με την Ευρώπη να στοχεύει στη δημιουργία μιας «Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Ευρώπης». Μέσω αυτής της «ειδικής σχέσης», η Ελλάδα θα αναδιοργάνωνε τις εμπορικές σχέσεις με την Κοινότητα διορθώνοντας το εμπορικό της ισοζύγιο και θα κατοχύρωνε τις εξαγωγές των γεωργικών προϊόντων στην ΕΟΚ. Η χώρα θα είχε τη δυνατότητα να διανέμει τα προϊόντα της (τα αγροτικά κυρίως), σύμφωνα με τα συμφέροντα της οικονομίας της, να έχει τον έλεγχο του κεφαλαίου και τη διαμόρφωση του εθνικού προγραμματισμού,

---

⁹ Στην σημαντική πολιτική άνοδο του ΠΑΣΟΚ, συνέβαλε ο λαϊκιστικός και ριζοσπαστικός λόγος του Ανδρέα Παπανδρέου, ο αρχηγικός του χαρακτήρας και η μαζική οργάνωση του κόμματος.

χωρίς να εξαρτάται από τις Βρυξέλλες. Αντίθετα, η ένταξη στην ΕΟΚ με τη διείσδυση των ξένων προϊόντων, θα επιδρούσε αρνητικά στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, θα οδηγούσε στην καταστροφή της ελληνικής γεωργίας και στην εγκατάλειψη της ελληνικής υπαίθρου, ενώ θα δημιουργούσε προβλήματα και στην ελληνική βιομηχανία, η οποία θα ερχόταν αντιμέτωπη με τον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό και αντί η Ευρωπαϊκή Κοινότητα να προωθήσει τον εκσυγχρονισμό, θα οδηγούσε στον μαρασμό τις μικρομεσαίες βιοτεχνικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις. Ο Παπανδρέου ήταν υποστηρικτής της δημιουργίας δυνατών εθνικών παραγωγικών δυνάμεων, τρόπος σκέψης που συνοψίζονταν στο σύνθημα «*Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες*», το οποίο ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με το σύνθημα του Καραμανλή «*Ανήκομεν εις την Δύσιν*» (Πτβ,15/12/1977:23, Αρχείο Καραμανλή,τ.10:38, Nafpliotis,2018:3-4, Ρουμελιώτης & Κολλάρος,2021:133).

Παράλληλα, υποστήριζε ότι η ΕΟΚ ήταν όργανο της αμερικάνικης κυριαρχίας, που προωθούσε τα συμφέροντα των ΗΠΑ στην Ευρώπη. Κατέκρινε τη «*βιασύνη*» της Κυβέρνησης Καραμανλή για την άνευ όρων ένταξη και τους «*παρατεταμένους εναγκαλισμούς*», καθώς θεωρούσε ότι η χώρα θα εξαναγκάζονταν από τη Δύση, να προβεί σε παραχωρήσεις στο Αιγαίο και την Κύπρο, να διακόψει το άνοιγμα της προς την Μέση Ανατολή και τα Βαλκάνια, να δεχτεί την εγκατάσταση περισσότερων αμερικάνικων βάσεων και γενικότερα «*να γίνει υποχείριο του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*», μειώνοντας ακόμη περισσότερο την εθνική της ανεξαρτησία. Το γνωστό σύνθημα «*ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο*», αντιπροσώπευε αυτή τη θέση του ΠΑΣΟΚ (Nafpliotis,2018:5).

Με την ένταξη, σε αντίθεση με τα λεγόμενα των υποστηρικτών, δεν θα μπορούσε να υπάρξει σταθεροποίηση της δημοκρατίας στη χώρα, γιατί θεωρούσε ότι στις χώρες που ανήκαν στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, το καθεστώς διαμορφώνονταν έτσι, ώστε οι χώρες να μπορούν να εξυπηρετούν «*το μονοπωλιακό κεφάλαιο των μητροπολιτικών χωρών*» (Βέρνυ,1989:65).

Η υιοθέτηση από τον Παπανδρέου μιας αντιευρωπαϊκής στάσης, ήταν ένα είδος πολιτικής τακτικής που στόχευε στην ικανοποίηση των ψηφοφόρων, οι οποίοι αρέσκονταν να ακούνε τις αιχμηρές επιθέσεις του κατά της Ευρώπης και της Αμερικής, αλλά κατά βάθος δεν πίστευαν ότι θα τις υλοποιούσε. (Nafpliotis,2018:4-5) Ο ίδιος μάλιστα το 1983 είπε χαρακτηριστικά: «*Αν όσοι μας ψήφισαν το '81 πίστευαν ότι θα*

φεύγαμε από την ΕΟΚ και το ΝΑΤΟ, δεν θα μας είχαν ψηφίσει». Ταυτόχρονα, επιθυμούσε να κατευνάσει τους αριστερούς ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ και έμμεσα το ΚΚΕ (Verney,1993:143, Κωβαίος,2008). Ο Ανδρέας Παπανδρέου στράφηκε προς το συναίσθημα των μικρομεσαίων κοινωνικών τάξεων με σκοπό την αύξηση το εκλογικού του ποσοστού, κινούμενος απολύτως ρεαλιστικά απέναντι στην Ευρώπη. Το θέμα της ΕΟΚ άλλωστε και η διαχείρισή του δοκίμασαν πολλές φορές τις εσωκομματικές ισορροπίες π.χ. ρήξη με τον Κώστα Σημίτη το 1978 (Coufoudakis,1988:22, Κωβαίος,2008).

Καθ' όλη τη διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων υπήρχε μια μόνιμη αντιπαράθεση στη Βουλή, αναφορικά με το θέμα της ενημέρωσης για τα διάφορα στάδια της διαπραγμάτευσης και την πορεία αυτών. Ο Ανδρέας Παπανδρέου από το Βήμα της Βουλής στη συνεδρίαση που έλαβε χώρα στις 15 Δεκεμβρίου 1977, πρότεινε την έναρξη ενός επίσημου διαλόγου διάρκειας έξι μηνών, όπου θα μπορέσουν όλοι να εκφράσουν τις απόψεις τους. Ο διάλογος αυτός θα έπρεπε να μεταδοθεί από το ραδιόφωνο και την τηλεόραση, δίνοντας τη δυνατότητα στις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας, να βγάλουν τα δικά τους συμπεράσματα για τις επιπτώσεις που θα είχε η ένταξη στην ΕΟΚ στον δικό τους κλάδο (ΠτΒ,15-12-1977:23).

4.2. ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΕΛΛΑΔΟΣ (ΚΚΕ)

Το ΚΚΕ είχε εκφράσει την πλήρη αντίθεσή του στην ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, από την ημέρα που κατατέθηκε η σχετική αίτηση και παρέμεινε σταθερό σε αυτή. Σταθερό στην μανιχαϊστική του αντίληψη, πίστευε ότι η ΕΟΚ δημιουργήθηκε από την ιμπεριαλιστική Δύση και με την ένταξή της η χώρα, όχι μόνο δεν θα αποκτούσε την εθνική της ανεξαρτησία, αλλά θα έχανε και τη λιγοστή που διέθετε (Βέρνυ,1989:64).

Τα μέλη του ΚΚΕ αντιτίθεντο και στο όραμα του Καραμανλή για εδραίωση της δημοκρατίας μέσω της ένταξης. Συμφωνούσαν ότι με την ένταξη θα υπήρχε μια μόνιμη δέσμευση στο ισχύον πολιτικό σύστημα της Κοινότητας, αλλά για το κόμμα ο «*αστικός κοινοβουλευτισμός*» δεν αποτελούσε δημοκρατικό σύστημα. Η δημοκρατία για το ΚΚΕ ήταν η «*σοσιαλιστική δημοκρατία*», η οποία μπορούσε να υλοποιηθεί μόνο μέσα «*στο στρατόπεδο των σοσιαλιστικών χωρών*», αρά η μετακίνηση της χώρας από το ένα «*στρατόπεδο*» στο άλλο ήταν αντιδημοκρατική επιλογή (Βέρνυ,1989:65).

Κατά την αντίληψη του ΚΚΕ, η ένταξη στην Κοινή Αγορά θα είχε βαριές συνέπειες για το μέλλον της Ελλάδας και των Ελλήνων. Θα ζημιώνονταν οι εργάτες, οι αγρότες, οι βιοτέχνες, οι μικροέμποροι και γενικότερα οι επαγγελματίες. Οι μόνοι ωφελούμενοι θα ήταν οι «εκπρόσωποι του μονοπωλιακού κεφαλαίου». Η χώρα δεν θα κατάφερνε να αποδεσμευτεί ποτέ από τα ανταγωνιστικά σε αυτήν, μονοπώλια. Ταυτόχρονα, λόγω της οικονομικής κρίσης που μάστιζε τα κράτη-μέλη, η Ελλάδα με την ένταξη θα έμπαινε πιο βαθιά στον «λάκκο των λεόντων» (Ριζοσπάστης, 12/6/1975).

Οι βασικοί λόγοι που το ΚΚΕ ήταν αντίθετο στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις της Κυβέρνησης, αλλά και εν γένει της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, παρουσιάζονταν συνοπτικά στη «Δήλωση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΚΚΕ» που κατάθεσε στο Προεδρείο της Βουλής στις 13 Ιανουαρίου 1977 και αναγνώστηκε στη Συνεδρίαση του Ελληνικού Κοινοβουλίου στις 14 Ιανουαρίου 1977. Σύμφωνα με αυτή, η ένταξη θα είχε: Πολιτικές συνέπειες, καθώς η χώρα θα υποτάσσονταν στα σχέδια και στις επιδιώξεις του «Διευθυντηρίου της ΕΟΚ», στο Αιγαίο, τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, μέσω της εμπλοκής της στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Οικονομικές συνέπειες επειδή η χώρα θα υποχρεωνόταν να εναρμονιστεί με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των πολυεθνικών συγκροτημάτων που κυριαρχούσαν στην ΕΟΚ. Η γεωργία, η βιοτεχνία, οι εξαγωγές, θα δέχονταν ανταγωνιστικό πλήγμα από τα αντίστοιχα προϊόντα των κρατών-μελών. Ενώ, οι ξένες πολυεθνικές θα ήθελαν να επεκταθούν στη χώρα εξαγοράζοντας τις κερδοφόρες ελληνικές βιομηχανίες και επιχειρήσεις, αλλά και να εκμεταλλευτούν τον ορυκτό πλούτο της Ελλάδας. Θα συνεχίζονταν η μετανάστευση του εργατικού και επιστημονικού δυναμικού εγκυμονώντας όχι μόνο οικονομικούς, αλλά και δημογραφικούς κινδύνους. Οι συνέπειες αυτές επιβεβαιώνονταν σύμφωνα με το ΚΚΕ από την «ένοχη σιωπή» της κυβέρνησης, σχετικά με τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις και από την πείρα της χώρας μετά τη Συμφωνία Σύνδεσης. Κατήγγειλε ότι δεν πραγματοποιήθηκαν όσα προβλέπονταν από τις διακηρύξεις (χρηματοδότηση για την αναπροσαρμογή της ελληνικής οικονομίας, ανάπτυξη των εξαγωγών κ.α.), αντίθετα το μόνο που λειτούργησε ήταν ο «τελωνειακός αφοπλισμός» που επιβάρυνε την ελληνική βιομηχανία και γεωργία και ωφέλησε τα ελληνικά και ξένα μονοπώλια. Κατηγορούσε την κυβέρνηση Καραμανλή, ότι απουσία της Βουλής και του Ελληνικού Λαού, «θυσίασε» τη χώρα στο βωμό του δόγματος «Ανήκομεν εις την Δύσιν», επιδιώκοντας την ένταξη για καθαρά πολιτικούς λόγους. Τοιουτοτρόπως, έδωσε το δικαίωμα στους

«αφέντες» της Δύσης να επιβάλλουν τους δικούς τους όρους στην οικονομία και να λειτουργήσουν με βάση τα δικά τους συμφέροντα στην επίλυση των προβλημάτων στο Αιγαίο και την Κύπρο. (ΠτΒ,14-1-1977:2325-2326).

Κεφάλαιο 5: Η ΚΟΡΥΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ: Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΕΩΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ

Στις 21 Δεκεμβρίου 1978 επετεύχθη η συμφωνία για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας, ακολουθήθηκε η ίδια πολιτική με αυτή που είχε καθοριστεί για την ένταξη της Μ. Βρετανίας, της Δανίας και της Ιρλανδίας. Θα ίσχυε μια μεταβατική περίοδος πέντε χρόνων, στη διάρκεια της οποίας όλοι οι τομείς της ελληνικής οικονομίας, οι θεσμοί κλπ., θα έπρεπε να προσαρμοστούν με τα ισχύοντα στην Κοινότητα. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής εξέφρασε την ικανοποίησή του λέγοντας: *«Η συμφωνία αυτή [...] είμαι βέβαιος ότι θα γίνη αφετηρία μιας καλύτερης και ασφαλέστερης ζωής για το λαό μας»* (Αρχείο Καραμανλή, τ.10:413,418).

Οι πολιτικές εκτιμήσεις για τους όρους, βάση των οποίων έγινε η ένταξη, δίσταντο: Ο Ανδρέας Παπανδρέου εξέφρασε για άλλη μια φορά την αντίθεσή του αναφορικά με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ και υπερασπίστηκε τη θέση του για τη σύναψη της *«ειδικής συμφωνίας»*. Επίσης, επεσήμανε ότι θα ζητούσε τη γνώμη του ελληνικού λαού με ελεύθερο δημοψήφισμα, όταν αναλάμβανε την εξουσία.

Ο αρχηγός της ΕΔΗΚ, Ιωάννης Ζίγδης δήλωσε ότι το κόμμα του ήταν πάντα υπέρ της ένταξης, με την προϋπόθεση ότι η Ελλάδα θα γινόταν ισότιμο μέλος. Τόνισε επίσης, ότι πριν την κύρωση της Συνθήκη θα έπρεπε να ενημερωθεί ο Λαός και μέσω δημοψηφίσματος να εκφράσει την άποψη του.

Το ΚΚΕ εξέφρασε την αντίθεση του με τη Συμφωνία, λέγοντας ότι *«ο ελληνικός λαός δεν έχει τίποτα να χαρεί από τη συμφωνία»*, γιατί έθιγε τα συμφέροντα των εργαζομένων και έπληττε την εθνική ανεξαρτησία της χώρας.

Ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου (ανεξάρτητος βουλευτής Αθηνών) κατηγόρησε την Κυβέρνηση για αναποτελεσματική διαπραγματευτική πολιτική, που στο τέλος την ανάγκασε να συμβιβαστεί για να επιτευχθεί το συντομότερο δυνατό η συμφωνία, γεγονός που δεν προσέφερε τις απαιτούμενες εγγυήσεις που δικαιωματικά η χώρα έπρεπε να απαιτήσει. Παρότρυνε την Κυβέρνηση να συνεχίσει τον αγώνα, ώστε οι τελευταίες ρυθμίσεις να προασπίσουν το συμφέρον του ελληνικού λαού.

Το ΚΚΕ εσωτερικού κατήγγειλλε τους όρους της Συμφωνίας, γιατί ήταν εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων και κατηγόρησε την Κυβέρνηση για τη δέσμευση του Έθνους.

Ο Γεώργιος Μαγκάκης (πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Πρωτοβουλίας) δήλωσε ότι η Ελλάδα εντάσσονταν στην ΕΟΚ με δυσμενείς όρους, δικαιώνοντας τους φόβους της παράταξής του, ότι ο λαός θα βρισκόταν αντιμέτωπος με μια δυσάρεστη οικονομική πραγματικότητα (*Μακεδονία*, 22/12/1978).

Τέλος, ο Ηλίας Ηλιού (πρόεδρος της ΕΔΑ) δήλωσε ότι η ένταξη ήταν «*υπό ορισμένες προϋποθέσεις συμφέρουσα*», θα έπρεπε να καταβληθεί προσπάθεια, η πλήρης ένταξη να γίνει με τον λιγότερο αρνητικό αντίκτυπο στην ελληνική οικονομία (Αρχείο Καραμανλή,τ.10:420).

Στο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι την ημέρα υπογραφής της η Συνθήκη Προσχωρήσεως, η αντιπαράθεση κορυφώθηκε με προεξάρχον το ΚΚΕ. Σε συνέντευξή του στον *Ριζοσπάστη*, ο Χαρίλαος Φλωράκης ανέφερε ότι: το κόμμα του δεν θα παρέμενε αδιάφορο στις συνέπειες που θα είχε η ένταξη για τους εργαζόμενους. Μέσα από οργανωμένους αγώνες και κινητοποιήσεις θα προσπαθούσε να αποκρούσει τους δυσμενείς όρους, σε συντονισμό με το ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα (*Ριζοσπάστης*,13/05/1979). Την εβδομάδα κυρίως πριν την υπογραφή της Συνθήκης οργανώθηκαν από το ΚΚΕ μαζικές συγκεντρώσεις και ομιλίες σε πολλές πόλεις της Ελλάδας για να εκφράσουν την αντίθεσή τους και να «δια φωτίσουν» τον λαό (*Ριζοσπάστης*,25/05/1979).

Στις 28 Μαΐου 1979 υπογράφηκε στο Ζάππειο Μέγαρο, η Συνθήκη Προσχωρήσεως, από τους εκπροσώπους των εννέα κρατών μελών της Κοινότητας. Από την ελληνική πλευρά υπέγραψαν τα κείμενα ο πρωθυπουργός, Κωνσταντίνος Καραμανλής, και οι υπουργοί Εξωτερικών Γ. Ράλλης και για τα θέματα της ΕΟΚ Γ. Κοντογεώργης. Στην επίσημη τελετή παρευρέθηκαν αρχηγοί κρατών και ξένων αντιπροσωπειών και εκπρόσωποι των διεθνών και ελληνικών ΜΜΕ. Την ΕΟΚ, εκπροσώπησαν ο πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας Ζισκάρ ντ' Εσταίν, οι πρωθυπουργοί της Ιταλίας Αντρεότι, του Βελγίου Μαρτένς, της Ολλανδίας Βαν Αγκτ, της Ιρλανδίας Λύντς και του Λουξεμβούργου Τόρν, ο αντικαγκελάριος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Γκένσερ και οι περισσότεροι υπουργοί εξωτερικών των κρατών –μελών. Παρίστατο επίσης, ο πρόεδρος της Επιτροπής Ρ. Τζένκινς και ο αντιπρόεδρος Λ. Νατάλι. Από την τελετή απουσίαζαν εκπρόσωποι από το ΠΑΣΟΚ, το ΚΚΕ και το ΚΚΕ εσωτερικού, θέλοντας να εκφράσουν τη διαφωνία τους «ως προς το περιεχόμενο που δίνει η Κυβέρνηση στην ένταξη» (Αρχείο Καραμανλή,τ.11:139).

Ο Καραμανλής, στον λόγο του, ανέφερε ότι: «*Η Ελλάς προσέρχεται στην Ευρώπη με τη βεβαιότητα ότι στα πλαίσια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης εμπεδώνεται για όλα τα μέρη η εθνική ανεξαρτησία, κατοχυρώνονται οι δημοκρατικές ελευθερίες, επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη και γίνεται με τη συνεργασία όλων, κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος [...] Παράλληλα, όμως η χώρα μας φιλοδοξεί να συμβάλει στο μέτρο των δυνατοτήτων της, στην πραγματοποίηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης, στην οποία βαθύτατα πιστεύει*» (Αρχείο Καραμανλή,τ.11:144). Τέλος, τα λόγια του πρόεδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας Ζισκάρ ντ' Εσταίν στο δείπνο που παρέθεσε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Κωνσταντίνος Τσάτσος επισφράγισαν τη σημασία εκείνης της ημέρας: «*Η Ευρώπη χωρίς την Ελλάδα δεν θα ήταν Ευρώπη [...] η Ευρώπη ξαναβρίσκει την Ευρώπη*» (Αρχείο Καραμανλή,τ.11:147).

Κεφάλαιο 6: Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΕΝ ΟΨΕΙ ΤΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

Όπως προαναφέραμε, στις 28 Μαΐου 1979, υπογράφηκε στο Ζάππειο Μέγαρο, η Συνθήκη Προσχώρησης της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Ακολούθησε η κύρωση της Συνθήκης, αρχικά από τη Βουλή των Ελλήνων και στη συνέχεια από τα εννέα κοινοβούλια των κρατών-μελών.

Η συζήτηση στο Ελληνικό Κοινοβούλιο *«περί κυρώσεως της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδος εις την Ευρωπαϊκήν Οικονομικήν Κοινότητα και την Ευρωπαϊκήν Κοινότητα Ατομικής Ενεργείας και συμφωνίας περί προσχώρησης της Ελλάδος εις την Ευρωπαϊκήν Κοινότητα Άνθρακος και Χάλυβος»* ξεκίνησε στις 25 Ιουνίου 1979 και ολοκληρώθηκε σε τέσσερις ημέρες. Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε σε έντονα φορτισμένο κλίμα, μετά την αιφνιδιαστική αποχώρηση της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, που αποφάσισαν να μην συμμετέχουν στις συζητήσεις, παρόλο που είχαν συναινέσει προηγουμένως για την ημερομηνία πραγματοποίησης της συζήτησης (Πτβ,25-6-1979:5499, Κανελλόπουλος & Πεσμαζόγλου,2016:13).

Το επιχείρημα που πρόταξε ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Ανδρέας Παπανδρέου, πριν την έναρξη της συζήτησης και την αποχώρηση, ήταν ότι η κυβέρνηση δεν δεχόταν να δώσει στην Εθνική Αντιπροσωπεία τους φακέλους της διαπραγμάτευσης, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την άποψή του, ότι η κυβέρνηση ακολουθούσε μια πολιτική *«εθνικής υποτέλειας»*, εφόσον οι ξένοι αποφάσιζαν τι έπρεπε να γνωρίζει και τι όχι ο ελληνικός λαός. Η Εθνική Αντιπροσωπεία έπρεπε να ενημερωθεί σε ποιους τομείς έγιναν κάποιες υποχωρήσεις, ώστε να μπορέσει να ψηφίσει ανάλογα, για το συμφέρον των Ελλήνων. Με την κύρωση της Συνθήκης Προσχώρησης έγινε αποδοχή του *«ευρωπαϊκού κεκτημένου»*, το οποίο υπερίσχυε του Ελληνικού Συντάγματος. Έτσι ο Ανδρέας Παπανδρέου τόνισε ότι ένας από τους λόγους που το κόμμα του ήταν ενάντια στην ένταξη, ήταν ότι υπήρχε ο φόβος ότι θα καταλυθεί η ελληνική έννομη τάξη από την υπερεθνική. Στη συνέχεια, επανέλαβε ότι ήταν δικαίωμα των Ελλήνων να αποφασίσουν για το μέλλον τους, όπως έγινε και στις υπόλοιπες χώρες της Κοινότητας και δεσμεύτηκε για τη διενέργεια δημοψηφίσματος, όταν θα αναλάμβανε την εξουσία της χώρας. Στο τέλος, ανακοίνωσε την αποχώρηση του ΠΑΣΟΚ, το οποίο δεν δεχόταν να παρευρίσκεται στη Βουλή, κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της *«αντιλαϊκής*

διαδικασίας», βάση της οποίας η Κυβέρνηση αποφάσισε να δεσμεύσει την Ελλάδα με την ένταξη στην ΕΟΚ (ΠτΒ, 25-6-1979:5499-5500).

Ακολούθησε η αποχώρηση του ΚΚΕ, το οποίο μέσω του αναπληρωτή γενικού γραμματέα του κόμματος Νικόλαου Καλούδη, επικαλέστηκε ως επιχείρημα της αποχώρησης από τη συζήτηση, την έλλειψη ενημέρωσης από τα διαπραγματευτικά έγγραφα της ένταξης, τον περιορισμένο χρόνο που θα διαρκούσε η συζήτηση, την ανεπαρκή τηλεοπτική κάλυψη της συζήτησης και τέλος την αντίθεσή του στην ένταξη της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΠτΒ,25/6/1979:5502).

Στη συζήτηση συμμετείχαν πάνω από είκοσι βουλευτές του Ελληνικού Κοινοβουλίου και διεξήχθη ένας ενδιαφέρων και έντονος διάλογος. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επεσήμανε επανειλημμένως το πόσο σημαντική και απαραίτητη υπήρξε η παρέμβασή του κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ώστε να επιτευχθεί η ένταξη της Ελλάδας. *«Εγώ ξέρω πως πέτυχα την ένταξη[...] εγώ γνωρίζω τι προσπάθειες κατέβαλα για να φτάσω εκεί που έφτασα»* ανέφερε την τρίτη μέρα των συζητήσεων σε διάλογο που είχε με τον Ιωάννη Πεσμαζόγλου. Η *«προσωποποίηση»* της εξουσίας και η ενστικτώδης *«οικειοποίηση»* της επίτευξης του στόχου, που σηματοδότησε την αφετηρία μιας νέας πορείας για τη χώρα με άγνωστα οφέλη και συνέπειες, δεν δυσαρέστησε τη Βουλή, αντίθετα καταχειροκροτήθηκε από την πλειοψηφία. Με αυτό τον τρόπο, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής θέλησε να τονίσει τη δυσκολία της προσχώρησης και τη σκληρή δουλειά που χρειάστηκε για να προσαρμοστεί σε ένα διαφορετικό πλαίσιο πολιτικής και μηχανισμών λειτουργίας (Φραγκάκης,1986:93, Κανελλόπουλος & Πεσμαζόγλου,2016:78).

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής χαρακτήρισε την αποχώρηση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, ως πράξη *«πολιτικής ανωμαλίας»* και *«φυγομαχίας»* (ΠτΒ,25/6/1979:5503). Στην ομιλία του στις 26 Ιουνίου, αντέκρουσε τις κατηγορίες του Ανδρέα Παπανδρέου για απόκρυψη εγγράφων των Πρακτικών των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, υποστηρίζοντας ότι δεν τηρούνταν επίσημα πρακτικά των διαπραγματεύσεων, αλλά καταγράφονταν τα συμπεράσματα των συνομιλιών και θεωρούνταν εσωτερικά έγγραφα τα οποία δεν δημοσιοποιούνταν. Άλλωστε τα περισσότερα από αυτά είχαν συμπεριληφθεί στη Συμφωνία. Ταυτόχρονα, ενημέρωσε τους συμμετέχοντες ότι ο πρόεδρος του ΠΑΟΚ ήταν γνώστης του συγκεκριμένου θέματος από μνηός και μάλιστα διαπραγματεύονταν με την κυβέρνηση τη διαδικασία της συζήτησης μέχρι

τελευταία στιγμή. Στη συνέχεια, αναφέρθηκε στα οφέλη που θα αποκόμιζε η χώρα από την ένταξη στην ΕΟΚ, στην κοινωνική και οικονομική της ανάπτυξη, στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, στην ελεύθερη διακίνηση των αγαθών (αγροτικών και βιομηχανικών), στην ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό της βιομηχανίας χάρη στις χρηματοδοτικές, οργανωτικές και τεχνολογικές δυνατότητες της ΕΟΚ, στο κέρδος των αγροτών από την Κοινή Αγορά και από την Ειδική Πρόνοια για την τάξη των αγροτών. Όλα αυτά χρειάζονταν σκληρή προσπάθεια για την προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας και νοοτροπίας στις νέες συνθήκες και στους νέους ορίζοντες που ανοίγονταν στη χώρα. Αναφερόμενος στα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε το ΠΑΣΟΚ εναντίον της ένταξης τα χαρακτήρισε «αστειότητες». Θεωρώντας τον ρόλο του Ανδρέα Παπανδρέου, επιβλαβή για το εθνικό συμφέρον και ακατάληπτο πολιτικά με μια τάση «προς τον εύκολο, ευκαιριακό λαϊκισμό.». Αντίθετα, συναισθάνονταν την αρνητική στάση του ΚΚΕ, εξαιτίας της στενής του σχέσης με την τότε Σοβιετική Ένωση (Πτβ,26/6/1979:5535-5539).

Εξχωριστή συμμετοχή στη συζήτηση είχαν ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου.

Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (ανεξάρτητος βουλευτής, συνεργαζόμενος με τη Νέα Δημοκρατία) ξεκίνησε την ομιλία του αναφερόμενος στην αποχώρηση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, την οποία σχολίασε ως μια πράξη «μυστηριώδους ιδεολογικής επιλογής και ανταγωνισμού». Στη συγκεκριμένη συζήτηση θα έπρεπε να συμμετέχουν όλες και όλοι και να αποφασίσουν με ελεύθερη συνείδηση ως εκπρόσωποι του ελληνικού λαού, ανεξάρτητα από τη γραμμή του εκάστοτε κόμματος. Η συζήτηση θα ήταν πιο δημοκρατική, καθώς θα ακούγονταν οι απόψεις όλων των κομμάτων. Ενώ ήταν αναμενόμενο να ασκηθεί κριτική σχετικά με τις διαπραγματεύσεις και τους όρους που αφορούσαν τη μεταβατική περίοδο. Ο ίδιος πίστευε ότι η ένταξη δεν θα αποτελούσε απλά εγγύηση για τη διατήρηση της δημοκρατίας στη χώρα, θα λειτουργούσε ως μια επιβεβαίωση απαλλαγής από την αντίληψη «για την αιώνια μοναξιά της Ελλάδος». Η χώρα, σε μια εποχή σύστασης εκτεταμένων οικονομικών συνεργασιών, ανάμεσα στην υπερατλαντική Δύση και την ευρασιατική Ασία, κλήθηκε να ενταχθεί σε ένα χώρο που είχε τη δυνατότητα να εξελιχθεί οικονομικά και κοινωνικά σε συνεργασία με τις άλλες χώρες της Ευρώπης. Η Ελλάδα δεν ήταν ούτε «Αμερική», ούτε «Ανατολή», ούτε «Αφρική», ήταν «Ευρώπη». Η Ελλάδα ήταν πηγή του Ευρωπαϊκού πολιτισμού. Με την ένταξή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες μέσω της συγκεκριμένης συνθήκης,

μετέτρεψε σε κεφάλαιο την μέχρι τότε κοινωνική της ανάπτυξη, την αναβάθμισε και της δόθηκε η δυνατότητα περαιτέρω ανάπτυξης σε ένα κόσμο που μεταβάλλονταν συνεχώς (Πτβ,26/6/1979:5552-5555).

Ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου (πρόεδρος του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ) είχε δυσκολότερο έργο, καθώς άνηκε στην αντιπολίτευση. Μέσα από την ομιλία του και τις παρεμβάσεις του θέλησε να κάνει διακριτό το ρόλο του κόμματός του στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Δήλωσε ότι θα ψηφίσει «Ναι» για την κύρωση της Συνθήκης, παρόλο που θεωρούσε ότι η κυβέρνηση καθυστέρησε και δεν αξιοποίησε όλες τις ευκαιρίες που της δόθηκαν κατά τη διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Ακόμη πίστευε ότι υπήρχαν κάποιες αδυναμίες στη Συμφωνία, κυρίως κατά τη μεταβατική περίοδο. Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ, πίστευε ότι «αποτελούσε δικαίωμα» του Ελληνικού Λαού και όχι παραχώρηση της Κοινότητας, μια συνθήκη αναγκαία για την ύπαρξη και την πρόοδο της χώρας στη σύγχρονη εποχή. Σε αντίθεση με ό,τι πιστεύαν άλλα κόμματα, υπήρχαν οι προϋποθέσεις για να επωφεληθούν οικονομικά όλες οι παραγωγικές δυνάμεις και οι εργαζόμενοι της χώρας, ειδικά ο αγροτικός τομέας (προστασία μέσω της ΚΑΠ). Οποιαδήποτε καθυστέρηση ή ματαίωση της κύρωσης μόνο αρνητικές συνέπειες θα είχε. Θα χρειάζονταν επαναπροσδιορισμός της σχέσης της χώρας με την Κοινότητα και θα συνδύαζονταν με την ένταξη της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, γεγονός που θα προκαλούσε συγκράτηση της οικονομικής ανάπτυξης και της προστασίας των συμφερόντων των εργαζομένων. Η αβεβαιότητα που προκαλούσε το ΠΑΣΟΚ αναφορικά με το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας και το δημοψήφισμα ήταν πλήγμα για τη χώρα και τους εργαζομένους γιατί αποδυνάμωνε τα δικαιώματα όλων μέσα στην ΕΟΚ. Στη συνέχεια, αναφέρθηκε στους βασικούς λόγους για τους οποίους υποστήριζε την ένταξη (ενίσχυση δημοκρατικών θεσμών, ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της χώρας, αυτονομία από τις υπερδυνάμεις), οι οποίοι συνδέονταν με την πορεία της Κοινότητας και οδηγούσαν στη δημιουργία της Ευρώπης των Λαών. Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ήταν η μόνη Κοινότητα που μέσα από τη συνεργασία των κρατών-μελών της, μπορούσε να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής (ειρήνη, δημοκρατία, ενεργειακό πρόβλημα κ.α.). Αναφέρθηκε σε θέματα που θα καλούνταν να αντιμετωπίσει η Κοινότητα στο άμεσο μέλλον, όπως η δημιουργία του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, η δημιουργία στενότερης πολιτισμικής σχέσης μεταξύ των λαών των κρατών –μελών και τους αναπτυσσόμενου κόσμου (η διεύρυνση προς τις χώρες του Νότου θα έπαιζε καταλυτικό ρόλο) και τέλος η περιφερειακή ανάπτυξη

και αποκέντρωση της Ευρώπης (ιδιαίτερα σημαντική για την Ελλάδα). Ο Ι. Πεσμαζόγλου καταδίκασε την απουσία από τη διαδικασία της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ. Με την αποχώρησή τους έχασαν την ευκαιρία να υποστηρίξουν τα επιχειρήματά τους σχετικά με την αντίθεσή τους στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ. Στη συνέχεια, αναφέρθηκε σε κάποιους αβάσιμους ισχυρισμούς των δύο αυτών κομμάτων και επιχειρηματολόγησε σχετικά. Π.χ. το «ξεκλήρισμα» των αγροτών στο 9%, ήταν γεγονός εξωφρενικό, όταν εκείνη την εποχή ήταν στο 30%, άλλωστε σε κανένα από τα κράτη-μέλη δεν συνέβη κάτι αντίστοιχο. Η Ελλάδα θα γινόταν «σκλαβοπάζαρο» της Δύσης. Όμως, χώρες όπως η Γιουγκοσλαβία και το Αλγέρι από τις οποίες μετανάστευσαν χιλιάδες άνθρωποι δεν έγιναν ποτέ «σκλαβοπάζαρα» αν και δεν είχαν καμία σύνδεση με την ΕΟΚ. Οι πολυεθνικές θα εκμεταλλεύονταν τον πλούτο και τον κόπο των Ελλήνων, και με την ένταξη, η χώρα θα ένωνε τις δυνάμεις της με αυτές της Ευρώπης για τον έλεγχο των πολυεθνικών και των μονοπωλίων. Το σύνθημα «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ το ίδιο συνδικάτο», επίσης δεν είναι ορθό γιατί το ΝΑΤΟ ήταν συμμαχία και η ΕΟΚ κοινότητα. Τέλος, αναφέρθηκε στην «ειδική σχέση» τύπου Νορβηγίας, η οποία δεν ενδείκνυται για τη χώρα λόγω της δομής της οικονομίας και των πολιτικών ιδιαιτεροτήτων της (ΠτΒ,27/6/1979:5599-5604).

Η θέση άλλων πολιτικών ήταν:

Ο Ιωάννης Ζίγδης (πρόεδρος της ΕΔΗΚ) τάχθηκε υπέρ της διενέργειας δημοψηφίσματος, για την ενημέρωση του Ελληνικού Λαού, επειδή οι διαπραγματεύσεις κρατήθηκαν μυστικές. Σύγκρινε το χρόνο που δόθηκε για την Κύρωση της Συνθήκης Σύνδεσης σε σχέση με την Κύρωση της Συνθήκης Προσχωρήσεως στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Κατηγόρησε την Κυβέρνηση για βιασύνη και ασέβεια προς τον Ελληνικό Λαό και περιφρόνηση προς το Ελληνικό Κοινοβούλιο, καθώς έφερε στη Βουλή για συζήτηση τεσσάρων μόνο ημερών, είκοσι πέντε μόνο μέρες μετά την υπογραφή του, το σημαντικότερο μετά την ψήφιση του Συντάγματος νομοθέτημα, υποβαθμίζοντας το σε νομοσχέδιο «*ιδιαίτερης σημασίας*», παρόλο που με την Κύρωση του κρίνονταν το μέλλον του ελληνικού λαού, χωρίς να έχει δοθεί ο απαιτούμενος χρόνος (τρεις μήνες) στους βουλευτές να μελετήσουν τα σχετικά κείμενα. Επεσήμανε τη δυσκολία μελέτης των κειμένων της Συνθήκης εξαιτίας του μεγάλου όγκου και του δυσπρόσιτου χαρακτήρα. Ανέφερε μάλιστα χαρακτηριστικά «*Πως είναι δυνατόν, να ζητεί η Κυβέρνηση από τους δυστυχείς βουλευτές της να ψηφίσουν μία σύμβαση, την οποία δεν ξέρουν, να πουλήσουν δηλαδή*

τη συνείδησή τους στην κομματική πειθαρχία;» (ΠτΒ,25/6/1979:5500-5501). Αν και ήταν υπέρ της ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ, η συνείδησή του δεν του επέτρεπε να ψηφίσει «Ναι» στην Κύρωση της Συνθήκης, αλλά «Παρών», προτρέποντας τους συναδέλφους του στο κόμμα να ψηφίσουν «κατά συνείδηση», κατηγορώντας για άλλη μια φορά την Κυβέρνηση για «θετική προπαγάνδα» υπέρ της προσχώρησης, χωρίς να έχει αναφερθεί σε τυχόν δυσάρεστες εξελίξεις και για αλαζονική αντιμετώπιση της «εσωτερικής πολιτικής σκηνής» (Πτβ, 26/6/1979:5547,5664, Κανελλόπουλος & Πεσμαζόγλου,2016:79).

Ο Ηλίας Ηλιού (πρόεδρος της ΕΔΑ), ξεκίνησε την ομιλία του εκφράζοντας τη λύπη του και την απογοήτευσή του για την αποχώρηση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, γιατί θεωρούσε ότι δεν υπήρχε κάποιος να «αντικρούσει τη δική του αντίκρουση». Αναρωτήθηκε πως ήταν δυνατόν οι συνάδελφοι του βουλευτές, ενώ «αλώνισαν την Ελλάδα, διαβάλλοντας την Ένταξη», να μην δέχτηκαν να υποστηρίξουν εντός του Κοινοβουλίου τις απόψεις τους. Αντέκρουσε τις απόψεις του ΠΑΣΟΚ σχετικά με την ένταξη και κατηγόρησε και τα δύο κόμματα, ότι εκμεταλλεύτηκαν την ένταξη για να δημιουργήσουν πολιτικές ανταγωνισμού και συνθηματολογίας. Στη συνέχεια, τάχθηκε υπέρ της ένταξης, γιατί θα βοηθούσε τη χώρα να βγει από την απομόνωση, στην οποία θα βρισκόταν σύμφωνα με τις εξελίξεις στον σύγχρονο κόσμο. Η ανανέωση και η κοινωνική πρόοδος, θα πραγματοποιούταν μέσα από τον σωστό κυβερνητικό προγραμματισμό, ώστε να χρησιμοποιηθούν προς το συμφέρον των Ελλήνων, τα οφέλη από την ένταξη. Η αντιμετώπιση των μονοπωλίων μπορούσε να επιτευχθεί συλλογικά μόνο μέσα από τα οργανωμένα συνδικάτα και τα Κομμουνιστικά και σοσιαλιστικά κόμματα. Η οικονομική ανάπτυξη της χώρας προϋπέθετε διαρθρωτικές αλλαγές, οι οποίες θα χρειάζονταν επενδύσεις και τεχνολογικές καινοτομίες, το μέλλον δε της χώρας ήταν ο Σοσιαλισμός. Ο δρόμος ήταν δύσκολος, αλλά με συνεργασία και ενημέρωση του Λαού, σε αντίθεση με την «πατερναλιστική οδό» που ακολουθούσε η κυβέρνηση, η χώρα θα κατάφερνε να ορθοποδήσει και να αναπτυχθεί οικονομικά και κοινωνικά. Όλες οι αποφάσεις έπρεπε να λαμβάνονται από τεχνοκράτες και ειδικούς. Στο τέλος της ομιλίας του ανακοίνωσε ότι η ΕΔΑ θα ψήφιζε «Υπέρ» της Κύρωσης της Συμφωνίας των Αθηνών (ΠτΒ,25/6/1979:5502, ΠτΒ,27/6/1979:5586-5588,5591).

Ο Γεώργιος Μαύρος (πρόεδρος της Ένωσης Κέντρου-Νέες Δυνάμεις) υποστήριξε τον «χαρακτήρα του κατεπείγοντος» που δόθηκε για τη διαδικασία Κύρωσης της Συνθήκης, σε αντίθεση με τους περισσότερους από τους ομιλητές, που κατηγόρησαν την

Κυβέρνηση για βιασύνη και έλλειψη χρόνου για την μελέτη του κειμένου της Συμφωνίας. Λέγοντας ότι: «η συμφωνία εκφράζει μια γενική πολιτική» και οι οποιεσδήποτε διαφωνίες ακούστηκαν από το Βήμα αφορούσαν «γενικές γραμμές πολιτικής» και ότι έπρεπε να δοθεί χρόνος και στα υπόλοιπα εννέα Κοινοβούλια των κρατών-μελών, να υπογράψουν τη Συνθήκη, η εφαρμογή της οποίας άρχισε ως γνωστόν την 1η Ιανουαρίου 1981 (ΠτΒ,25/6/1979:5503-5504). Στη συνέχεια, σχολίασε τον διχασμό που δημιουργήθηκε στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, με άλλα κόμματα να τάσσονται υπέρ του δημοψηφίσματος και δύο να απουσιάζουν. Κατήγγειλε την αποχώρηση του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ τονίζοντας, ότι σε κανένα κοινοβούλιο του κόσμου δεν είχε συμβεί κάτι παρόμοιο, ίσα ίσα τα κόμματα που είχαν αντίθετη άποψη παρέμεναν στη συζήτηση και την υποστήριζαν με σθένος και επιχειρήματα. Καταδίκασε την έλλειψη ουσιαστικής ενημέρωσης της Βουλής από τον πρωθυπουργό κατά τη διάρκεια των ενταξιακών διαπραγματεύσεων και διαλόγου μέσα στη Βουλή για την ένταξη στην ΕΟΚ. Καταδίκασε ταυτόχρονα την έλλειψη ουσιαστικής ενημέρωσης των Ελλήνων για την ΕΟΚ, η οποία έπρεπε να έχει ξεκινήσει από τη στιγμή της Σύνδεσης. Γεγονός που έδωσε πρόσφορο έδαφος στην προπαγάνδα, στη συνθηματολογία και στην καταστροφολογία και οδήγησε στην παραπλάνηση της Βάση του Λαού, αναφορικά με την ένταξη και την Κοινή Αγορά, (αγρότες, εργάτες κλπ.). Δήλωσε ότι θα ψήφιζε «Ναι» και αναφέρθηκε στα οφέλη που θα αποκόμιζε η χώρα από την ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και έκλεισε την ομιλία του εκφράζοντας την ελπίδα ότι η Ελλάδα θα είχε σημαντικό ιστορικό ρόλο στη μεγάλη Ευρώπη στο άμεσο μέλλον (ειρήνη στον Κόσμο, ανάπτυξη ευρωπαϊκών και υπανάπτυκτων λαών) (ΠτΒ,27/6/1979:5593-5599).

Ο Λεωνίδας Κύρκος (πρόεδρος του ΚΚΕ εσωτερικού) ήταν θετικός στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, τόνισε όμως ότι αυτό το «Ναι» ήταν ταξικά και ιδεολογικά διαφορετικό από το «Ναι» που υποστήριζε η κυβέρνηση (ΠτΒ,25/6/1979:5505). Μέμφθηκε την κυβέρνηση για την έλλειψη ενημέρωσης του Κοινοβουλίου, των πολιτικών κομμάτων και του Ελληνικού Λαού και την αποτροπή διαλόγου, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι την στιγμή της ένταξης να ήταν στο σκοτάδι. Κατηγόρησε τα μέλη της κυβέρνησης, ότι πολλές φορές εξαιτίας της «Λαοφοβίας» που τους χαρακτήριζε «νεργείτε σαν η Ελλάδα και η μοίρα της να ναι χωράφι δικό σας, ενώ βέβαια δεν είναι». Εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για την αποχή των δύο κομμάτων από τη συζήτηση, θεωρώντας τη «λάθος», γιατί στέρησε από τον Λαό την «κατ’

αντιπαράθεση συζήτηση του ναι και του όχι». Στη συνέχεια, αποσαφήνισε ότι οι ευρωπαϊκές κοινότητες αποτελούσαν μιας καπιταλιστικής μορφής ολοκλήρωση που προσέβλεπε στην επικράτηση στις διεθνείς αγορές. Πίστευε ότι το μέλλον της Ευρώπης ήταν άμεσα συνδεδεμένο με τις προσπάθειες και τους αγώνες των ευρωπαίων εργαζομένων, οι οποίοι προσδοκούσαν τον μετασχηματισμό της Ευρώπης των μονοπωλίων σε μια Ευρώπη της ειρήνης, της ευημερίας και της συνεργασίας των λαών. Ήταν σίγουρος ότι ελληνική εργατική τάξη μπορούσε να ευνοηθεί από το ευρωπαϊκό κεκτημένο που ίσχυε τότε. Κλείνοντας δήλωσε ότι το ΚΚΕ εσωτερικού ήταν υπέρ της ένταξης, εκφράζοντας «*τα θέλω*» των κομμουνιστών και των αριστερών που εκπροσωπούσε το κόμμα, στο πλαίσιο του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος της χώρας, παρόλο που ήταν αντίθετο με τους κυβερνητικούς στόχους. Στόχος του κόμματος του ήταν «*ο αγώνας για το Σοσιαλισμό στην Ελλάδα, μέσα στην Ευρώπη των εργαζομένων*». Ενώ, πίστευε ότι η δημοκρατία και η εθνική ανεξαρτησία ήταν αποτέλεσμα της ενότητας και των αγώνων του Λαού (ΠτΒ,28/6/1979:5653-5660).

Ο Σπυρίδων Θεοτόκης (Εθνική Παράταξη), τάχθηκε υπέρ της ένταξης, εκφράζοντας κάποιες επιφυλάξεις σχετικά με το χειρισμό από την κυβέρνηση κάποιων διατάξεων (ΠτΒ,25/6/1979:5505). Στη συνέχεια, αναφέρθηκε στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε τότε η Ευρώπη, λόγω της πετρελαϊκής κρίσης. Κλείνοντας ευχήθηκε αυτή η Συμφωνία να οδηγήσει στην υλοποίηση του «ονείρου» (ΠτΒ,28/6/1979:5645).

Ο Χρήστος Αποστολάκος, ως εκπρόσωπος της Εθνικής Παράταξης τάχθηκε και αυτός υπέρ της ένταξης, γιατί πίστευε ότι ήταν προς το πολιτικό και οικονομικό συμφέρον της Ελλάδας. Τόνισε ότι δεν είχε πότε αμφιβολία για τα οφέλη που θα αποκόμιζε η χώρα από την Κοινή Αγορά, γεγονός που του το «*επιβεβαίωσε*», ο αγώνας που κατέβαλε ο Γάλλος Κομμουνιστής Ζωρζ Μαρσαί, ενάντια στην ένταξη της Ελλάδας, επειδή πίστευε ότι θα έβλαπτε τα συμφέροντα των Γάλλων αγροτών (ΠτΒ,27/6/1979:5592).

Στη συζήτηση συμμετείχαν οι υπουργοί Συντονισμού Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, Επί θεμάτων ΕΟΚ Γεώργιος Κοντογεώργης, Γεωργίας Ιωάννης Μπούτος, Οικονομικών Αθανάσιος Κανελλόπουλος, Εξωτερικών Γεώργιος Ράλλης και οι βουλευτές της Νέας Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καλλίας, Αριστείδης Καλαντζάκος, Νικόλαος Πατρώνης, Φώτιος Χρηματόπουλος, Αντώνης Σαμαράς και Άγγελος Πνευματικός. Οι ομιλητές υπογράμμισαν τα προσδοκώμενα οφέλη από την ένταξη, όπως αυτά είχαν

«κωδικοποιηθεί» μέχρι τότε στον πολιτικό διάλογο (ΠτΒ,25/6/1979-28/6/1979:5507-5665).

Μετά το τέλος της τετραήμερης συζήτησης ακολούθησε ονομαστική ψηφοφορία, στην οποία συμμετείχαν 196 βουλευτές, μετά την αποχώρηση των 93 βουλευτών του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν 191 ψήφοι «Υπέρ» (ΝΔ, ΚΟΔΗΣΟ, ΕΔΑ, ανεξάρτητοι), 2 ψήφοι «Κατά» (ΚΚΕ εσωτερικού, Παπαθεμελής) και 3 ψήφοι «Παρών» (ΕΔΗΚ). Το νομοσχέδιο έγινε δεκτό από τα 3/5 του συνόλου των βουλευτών (Φραγκάκης,1986:93).

Κεφάλαιο 7: Η ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΟΚ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1981

Στην Ελλάδα, η επίσημη τελετή για την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ πραγματοποιήθηκε στις 5 Ιανουαρίου 1981, στο κτίριο της παλαιάς Βουλής. Στην τελετή παραβρέθηκαν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Ράλλης, ο πρόεδρος της Βουλής, το υπουργικό συμβούλιο, ο πρόεδρος Παν. Κανελλόπουλος, ο αρχηγός του ΚΟ.ΔΗ.ΣΟ Ιωάννης Πεσμαζόγλου, ο πρόεδρος της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού, ενώ δεν παρέστησαν το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ θέλοντας να εκφράσουν για πολλοστή φορά την αντίθεσή τους. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής τις προηγούμενες ημέρες είχε δεχθεί συγχαρητήριες επιστολές από τους αρχηγούς των κρατών-μελών και από διεθνείς προσωπικότητες (Ράλλης, 1983:135 και Αρχείο Καραμανλή, τ.12:79).

Στις 12 Ιανουαρίου 1981, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η πρόεδρος Σιμόν Βέλ επεφύλαξαν θερμή υποδοχή στους πρώτους Έλληνες ευρωβουλευτές. Στην ομιλία της η κα Βέλ ανέφερε μεταξύ άλλων: *«η Κοινότητα γίνεται ολοκληρωμένη Ευρώπη, τώρα με την εισδοχή της Ελλάδος, μητέρας της δημοκρατίας και λίκνου του ευρωπαϊκού πολιτισμού»* (Ράλλης, 1983:139). Αν και, ο επικεφαλής των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ Ιωάννης Χαραλαμπίδης ανακοίνωσε στο Ευρωκοινοβούλιο, ότι το κόμμα του ήταν εναντίον της ένταξης και υπέρ της διεξαγωγής δημοψηφίσματος και της ειδικής σχέσης (Ράλλης, 1983:140).

Η Ελλάδα την εποχή που εντάχθηκε στην ΕΟΚ άλλαξε κυβέρνηση. Στις εκλογές του Οκτωβρίου 1981, το ΠΑΣΟΚ πέτυχε μια σημαντική νίκη. Για πρώτη φορά στην ιστορία της χώρας αναλάμβανε την εξουσία ένα σοσιαλιστικό κόμμα, το οποίο διακατέχονταν από μια διαφορετική νοοτροπία αναφορικά με την εξωτερική πολιτική, σε πολλά σημεία μάλιστα εντελώς διαφορετική από αυτή που ακολούθησαν οι μέχρι πρότινος κυβερνήσεις της χώρας (Ροζάκης, 1987:82).

Μεταξύ άλλων, η νέα κυβέρνηση κλήθηκε να παγιώσει τη θέση της Ελλάδας, μετά την ένταξη στην ΕΟΚ, στη διεθνή πολιτική σκηνή. Η μέχρι τότε στάση του ΠΑΣΟΚ ήταν αντίθετη με αυτή την ένταξη. Παρόλο που, οι αρχικοί του ιδεολογικοί στόχοι, τους οποίους διατυμπάνιζε καθ' όλη τη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας, τάσσονταν υπέρ της αποκοπής της Ελλάδας από το δυτικό σύστημα και της

δημιουργίας συμμαχιών με κράτη που είχαν συγγενικές ιδεολογίες, τελικά περιορίστηκε σε μια μεταρρυθμιστική πολιτική, η οποία προσανατολιζόταν στην παραμονή της χώρας στο δυτικό σύστημα. Η πολιτική αυτή βασίστηκε «σε ένα μίγμα συνέχειας της εξωτερικής πολιτικής και ενδοσυστημικής τροποποίησής της», με την παραμονή της Ελλάδας στην ΕΟΚ, το NATO και τους υπόλοιπους διεθνείς Οργανισμούς της Δύσης (Ροζάκης,1987:88,90-91, Coufoudakis,1988:26, Chourchoulis,2022:53).

Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ το 1981, στις προγραμματικές της δηλώσεις ανακοίνωσε ότι στόχος της κυβέρνησης ήταν να ακολουθήσει «μια ανεξάρτητη, γνήσια, πολυδιάστατη, ελληνική εξωτερική πολιτική» (ΠτΒ,22/11/1981:16). Ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου αναφερόμενος στη συμμετοχή της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, θεώρησε εκ των προτέρων βέβαιο ότι θα έχει αρνητικές συνέπειες σε όλους τους τομείς υποστηρίζοντας ότι: «οι κανόνες και οι μηχανισμοί της Ευρωπαϊκής Κοινότητας προς τους οποίους η ένταξη μας υποχρεώνει να συμμορφωθούμε, οξύνει πολλά από τα οικονομικά προβλήματα που έχουμε να αντιμετωπίσουμε και δημιουργεί νέα. Αυτή η κατάσταση επιδεινώνεται από τους όρους που συμφωνήθηκαν για την ένταξη» (ΠτΒ,22/11/1981:17-18).

Η κυβέρνηση τάχθηκε υπέρ της αποχώρησης της χώρας από την Κοινότητα, με εντολή που θα λάμβανε από το λαό, ύστερα από τη διενέργεια δημοψηφίσματος. Επιθυμώντας ουσιαστικά τη «διαμόρφωση ειδικής συμφωνίας με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες», τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της οποίας η κυβέρνηση θα άρχιζε άμεσα, αν ο λαός τάσσονταν υπέρ της αποχώρησης (παράδειγμα Νορβηγίας). Η απόφαση για τη διεξαγωγή του οποίου εναπόκειται στις «προνομίες του Προέδρου της Δημοκρατίας», αποφεύγοντας έντεχνα να ληφθεί η απόφαση για την αποχώρηση από τη Βουλή (πλειοψηφία ΠΑΣΟΚ-ΚΚΕ), και που θα οδηγούσε σε ρήξη της Κυβέρνησης με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Καραμανλή. Γεγονός που ο Ανδρέας Παπανδρέου απεύχονταν, καθώς οι δύο άντρες στην πρώτη τους συνάντηση μετά τις εκλογές, είχαν συμφωνήσει για τη βασική κατευθυντήρια γραμμή που θα ακολουθούσαν στην εξωτερική πολιτική (ΠτΒ,22/11/1981:18, Chalkos,2022:42).

Μέχρι τη λήψη της τελικής απόφασης από το λαό, η κυβέρνηση έκρινε απαραίτητο να συμπεριλάβει στις προγραμματικές της δηλώσεις στη Βουλή, την πολιτική που θα εφήρμοζε. Η πολιτική αυτή δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ιδιαίτερα φιλική προς την

ΕΟΚ, καθώς απαιτούσε «*μαχητική συμμετοχή στα όργανα*», για την υπεράσπιση των ελληνικών συμφερόντων, επιδιώκοντας την παρέκκλιση από τη Συμφωνία της Ρώμης/ Ένταξης, καθώς και την άρνηση να εφαρμοστούν κάποιοι κοινοτικοί κανόνες στην περίπτωση που δεν λειτουργούν προς το συμφέρον των παραγωγικών δυνάμεων και την ανάπτυξη της χώρας (ΠτΒ, 22/11/1981:18, Στεφάνου,1986:106)

Ο Ανδρέας Παπανδρέου ανέλαβε προσωπικά να διαχειριστεί τη σχέση της χώρας με την ΕΟΚ. Ίδρυσε ειδική υπηρεσία που άνηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών με επικεφαλής αρχικά τον Γρηγόρη Βάρφη, τον οποίο διαδέχτηκε το 1984 ως υφυπουργός Εξωτερικών ο Θόδωρος Πάγκαλος (Verney,1993:136).

Με τις εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές να αγγίζουν το μισό των συναλλαγών της χώρας, το αδιέξοδο στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τις αμφίρροπες σχέσεις με τις ΗΠΑ, η πιθανολογία αποχώρησης της Ελλάδας από τις Κοινότητες θα είχε τεράστιο κόστος για τη χώρα και θα προκαλούσε αναταραχές τόσο σε διεθνές, όσο και σε εσωτερικό επίπεδο, το οποίο όπως ήταν λογικό καμία κυβέρνηση δεν θα ήθελε να το επωμιστεί (Ροζάκης,1987:90-91). Τοιουτοτρόπως, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, στην πρώτη της συνάντηση με τα όργανα της Κοινότητας, στο Συμβούλιο Υπουργών Γενικών Υποθέσεων στις 26 Οκτωβρίου 1981, αποφάσισε να αναζητήσει τρόπους, ώστε να βελτιωθεί και να διαφοροποιηθεί η θέση της Ελλάδας στην Κοινότητα. Μέσω μιας μεταρρυθμιστικής πολιτικής που περιελάμβανε τη βελτίωση των όρων ένταξης, αλλά και την αλλαγή στη δομή και τις πολιτικές της Κοινότητας. Οι θέσεις της κυβέρνησης διατυπώθηκαν με ένα κείμενο στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων, που κατέθεσε ο υφυπουργός Εξωτερικών Ασημάκης Φωτήλας, στο οποίο παρέθετε τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και επεκτείνονταν σε διάφορες προτάσεις για τις πολιτικές της Κοινότητας στοχεύοντας στη «*γεφύρωση των περιφερειακών ανισοτήτων, την ανάπτυξη διαρθρωτικών πολιτικών*» και την ενίσχυση των χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου και της Ιρλανδίας (Ιωακειμίδης,1988:151-152,156).

Η θέση αυτή δεν αποτελούσε μια τελεσίδικη πολιτική, αλλά ήταν κυρίως αποτέλεσμα της επιρροής Ελλήνων που ανήκαν στη σοσιαλιστική ομάδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η ολοκληρωμένη τοποθέτηση της κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ «*για την αναδιάρθρωση της Κοινότητας και για τη μελλοντική θέση της Ελλάδας*», έγινε από τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λονδίνου στις 26-27 Νοεμβρίου 1981. Σε αυτό το Συμβούλιο οροθετήθηκε η θέση της Ελλάδας απέναντι

στην Κοινότητα με την «επιδίωξη ειδικού καθεστώτος» μέσα «στο ευρύτερο πλαίσιο της ριζικότερης αναδιάρθρωσης των σχέσεων του Ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου» (Ιωακειμίδης,1988: 157-159, Chalkos,2022:41-42).

Ο επόμενος και πιθανότατα πιο καθοριστικός σταθμός για τη μεταστροφή του Ανδρέα Παπανδρέου ήταν το «μνημόνιο» που κατατέθηκε στα κοινοτικά όργανα τον Μάρτιο του 1982. Μέσω του «μνημονίου» η κυβέρνηση επεδίωκε:

- Να εξασφαλίσει προσωρινή δυνατότητα απόκλισης της χώρας από τους κανόνες της Κοινής Αγοράς, εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής οικονομίας.
- Να διευρύνει και να ενεργοποιήσει κοινοτικούς χρηματοδοτικούς μηχανισμούς, ώστε να ενισχυθεί η ελληνική οικονομία.
- Να αναγνωριστεί από τα όργανα της Κοινότητας η ανάγκη απόκλισης από τους κανόνες ανταγωνισμού της Κοινότητας και
- Να υπάρξει αναβολή της εφαρμογής του ΦΠΑ για δύο χρόνια (01/01/1986 αντί 01/01/1984) (Ρουμελιώτης & Κολλάρος,2021:134, Chourchoulis,2022:56).

Η κυβέρνηση, μέσω του Υφυπουργού Συντονισμού Ιωάννη Ποττάκη ενημέρωσε για τις θέσεις της, τη Βουλή στη Συνεδρίαση της 7ης Απριλίου 1982 και συγκεκριμένα αναφέρθηκε «στην αναγνώριση της ιδιαιτερότητας της ελληνικής οικονομίας, στην ανεμπόδιστη υλοποίηση των οικονομικών και πολιτικών επιλογών της Κυβέρνησης και στη χάραξη της πορείας για την αναπτυξιακή πολιτική, στην Αθήνα και όχι σε άλλα κέντρα» (ΠτΒ,7/4/1982:3012). Ο Υπουργός μάλιστα θέλοντας να εξάρει τις κινήσεις της κυβέρνησής του, αναφέρθηκε στα σχόλια κάποιων Κοινοτικών αναφορικά με τις θέσεις που είχε το ΠΑΣΟΚ σε σχέση με την Κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας «Αγαπητέ συνάδελφε, η συμπεριφορά της προηγούμενης Κυβέρνησης ήταν συμπεριφορά αιχμαλώτων πολέμου. Παραδόθηκε αμαχητί», λέγοντας «Εμείς, αγαπητοί συνάδελφοι, ασκούμε κριτική, θεμελιώνουμε τα αιτήματά μας, διεκδικούμε τις ωφέλειες» (ΠτΒ,7/4/1982:3011).

Στις 29 Μαρτίου 1983, η Επιτροπή εξέδωσε την απάντησή της στο ελληνικό μνημόνιο, συμφωνώντας για την ελληνική οικονομική κατάσταση και εκφράζοντας την συγκατάθεσή της να βοηθήσει στην ανάπτυξη και στη λύση των ιδιαίτερων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας, αποκλείοντας όμως την χρήση μέτρων αντίθετων προς τη Συνθήκη Προσχωρήσεως (Ρουμελιώτης & Κολλάρος,2021:134). Είχαν προηγηθεί εκτιμήσεις ειδικών παρατηρητών ότι μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του

1980, η αύξηση του εμπορικού ελλείμματος θα αντιστάθμιζε ή θα υπερέβαινε τις οικονομικές ενισχύσεις από την Κοινότητα, δημιουργώντας ερωτηματικά για το οικονομικό όφελος της χώρας από τη συμμετοχή της στην ΕΟΚ (Verney,1996:175,185).

Οι παραχωρήσεις της Κοινότητας αντικατοπτρίστηκαν στα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ) το 1985, τα οποία είχαν επταετή διάρκεια και στόχευαν στη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης των κοινοτικών περιοχών της Μεσογείου *«και όλως ιδιαιτέρως της Ελλάδας»*, ώστε να επιτευχθεί η προσαρμογή τους, στους κοινοτικούς κανόνες. Ωστόσο, το διάστημα μεταξύ του Ιουνίου και του Δεκεμβρίου του 1984, όπου συζητιόταν η διεύρυνση της Κοινότητας με την Ισπανία και την Πορτογαλία, τα ΜΟΠ φάνηκαν να μπαίνουν στο περιθώριο. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να θέσει βέτο στη διεύρυνση, αν δεν προχωρούσε η έγκριση των ΜΟΠ. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών τον Μάρτιο 1985. Η διαπραγμάτευση από το ΠΑΣΟΚ των ΜΟΠ, θεωρήθηκε επιτυχημένη γιατί επιτεύχθηκε η χρηματοδότηση της χώρας. Η *«σιδηρά κυρία»* Μάργκαρετ Θάτσερ, η οποία ήταν αντίθετη με την παροχή βοήθεια στις χώρες του Νότου ανέφερε χαρακτηριστικά για τον Ανδρέα Παπανδρέου: *«Δεν τον συμπάθησα, αλλά ποτέ δεν έφυγε από Διάσκεψη Κορυφής της ΕΟΚ χωρίς να πάρει κάτι για τη χώρα του»* (Ρωμαίος,2012).

Παράλληλα, το ΠΑΣΟΚ απέδειξε ότι η σχέση με την ΕΟΚ μπορούσε να λειτουργήσει προς όφελος της Ελλάδας, απομακρύνοντας το ενδεχόμενο οποιασδήποτε αναφοράς σε *«ειδική σχέση»* ή *«ειδικό καθεστώς»* στο πλαίσιο της Κοινότητας και τερματίζοντας την περίοδο αμφισβήτησης. Ταυτόχρονα, με την ανάληψη της Προεδρίας του Συμβουλίου Υπουργών κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1983, η Ελλάδα απέκτησε σαφή συνείδηση, ότι κατέχει πλέον μια θέση σε ένα διεθνές κέντρο, που έχει τη δυνατότητα να λαμβάνει αποφάσεις και να διαμορφώνει πολιτική επηρεάζοντας την παγκόσμια ισορροπία (Ιωακειμίδης,1988:322-324,343-344, Chalkos,2022:47).

Κεφάλαιο 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ήταν ένας βαθύτατα δημοκρατικός και ιδεολόγος πολιτικός. Σχεδίασε και πραγματοποίησε τα τολμηρά και φιλόδοξα σχέδια του, παρόλο που οι αντίπαλοι του προσπάθησαν επανειλημμένα να υπονομεύσουν το πολιτικό όραμά του. Σε μια περίοδο (1974) που στη χώρα η αποκατάσταση της δημοκρατίας μετά τη δικτατορία αποτελούσε κύριο μέλημα και ενώ η παγκόσμια οικονομία μαστίζονταν από τον στασιμοπληθωρισμό εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίση, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής οραματίστηκε να οδηγήσει το πολιτικό σύστημα και την οικονομία της χώρας, σε νέες προοπτικές και σε έναν ευρωπαϊκό προσανατολισμό (Κανελλόπουλος & Πεσμαζόγλου,2013:11). Ένα πολιτικό όραμα και μια πολιτική σοφία που αποκτήθηκαν από την ιστορική εμπειρία του παρελθόντος (καταστροφή της Ευρώπης και της Ελλάδας ειδικότερα κατά τον Β΄ΠΠ, δικτατορία), δημιούργησαν την ανάγκη για ειρήνη, ελευθερία, δημοκρατία, ασφάλεια, σταθερότητα και οικονομική ανασυγκρότηση (Παπαστάμκος,2008:177). Με την κύρωση της Συμφωνίας Προσχώρησης της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, υλοποιήθηκε το όραμά του και σηματοδοτήθηκε το τέλος μιας πορείας που ξεκίνησε είκοσι χρόνια πριν με την έναρξη των διαπραγματεύσεων, ώστε να συνδεθεί η χώρα με την ΕΟΚ. Μια πορεία που αποτέλεσε το ξεκίνημα σπουδαίων κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών, οι οποίες οδήγησαν τη χώρα στο κέντρο του ευρωπαϊκού γίνεσθαι και στην Ευρωζώνη (Κανελλόπουλος & Πεσμαζόγλου,2013:11).

Το έργο και την προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Καραμανλή εξήραν, μέσα κυρίως από τις αποφάσεις τους, κορυφαίοι ξένοι ηγέτες, όπως ο Σαρλ ντε Γκωλ, ο Κ. Αντενάουερ, ο Τ. Κέννεντυ, ο Β. Ζισκάρ Ντ' Εσταίν και ο Χ. Σμιτ κ.ά. Στο πρόσωπο του Καραμανλή αναγνώρισαν έναν φανατικό Ευρωπαίο, που πίστεψε στην υλοποίηση με αποφασιστικότητα και θάρρος της «ιδέας» της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Η κληρονομία που άφησε η προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Καραμανλή συνεχίζει να καθοδηγεί την πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς μια Ένωση ασφάλειας και άμυνας πέρα από την οικονομική ένωση (Μπίτσιος,1982:127, Παπαστάμκος,2008:181, Καραμανλής,2010:28).

Η ένταξη της Ελλάδας είχε τέσσερα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: ήταν η μόνη χώρα που εντάχθηκε παρά την αρνητική γνωμοδοτική έκθεση της Επιτροπής, μετά από μια πολλή σύντομη περίοδο διαπραγμάτευσης (34 μήνες). Ήταν η μοναδική χώρα που δεν

εντάχθηκε μαζί με άλλες και τέλος ήταν μια χώρα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αναφορικά με το επίπεδο ανάπτυξης σε σχέση με τις προηγούμενες (Ιωακειμίδης,2000:50-51).

Τα πολιτικά κόμματα της χώρας χρησιμοποίησαν την ένταξη στην ΕΟΚ, ως ένα βασικό όπλο στον μεταξύ τους ιδεολογικό ανταγωνισμό. Από την αρχή διαμορφώθηκαν δύο τάσεις: «Υπέρ» και «Κατά» της ένταξης. «Κατά» της ένταξης ήταν ξεκάθαρα από την αρχή το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ. «Υπέρ» της ένταξης τάχθηκε η Νέα Δημοκρατία. Τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα ήταν «Υπέρ» της ένταξης, αλλά διαφοροποιούνταν, είτε σε πολιτική βάση όπως το ΚΚΕ εσωτερικού και η ΕΔΑ που αρνούσαν την αντιστοιχία «παράδεισος-κόλαση», είτε για λόγους διαχείρισης και τακτικής των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, κατηγορώντας την κυβέρνηση για βιασύνη και ανεπαρκή υποστήριξη των ελληνικών συμφερόντων και θέσεων (κόμματα που ανήκαν στον κεντρώο χώρο). Οι θέσεις των κομμάτων παρέμειναν σταθερές καθ' όλη τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων.

Η κυβέρνηση, έχοντας διασφαλίσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, δεν έκρινε αναγκαία την ενημέρωση του ελληνικού κοινοβουλίου για την πορεία των ενταξιακών συνομιλιών. Γι' αυτό κατηγορήθηκε, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων στη Βουλή, από τους περισσότερους ομιλητές για ελλιπή ενημέρωση και έλλειψη δημόσιου διαλόγου. Με αποτέλεσμα τη «συρρίκνωση της επιχειρηματολογίας» και χρήση αρνητικών συνθημάτων εναντίον της ΕΟΚ και του ΝΑΤΟ, τα οποία δυσχέραιναν τις προσπάθειες της Ελληνικής αποστολής να δημιουργήσει σχέσεις αλληλεγγύης υπέρ των πολιτικών, οικονομικών και αμυντικών συμφερόντων της χώρας, αλλά και ουσιαστικό δημόσιο διάλογο με ανταλλαγή εξειδικευμένων προβληματισμών και ιδεών.

Το ΚΚΕ παρέμεινε σταθερό στην αρνητική του θέση για την ένταξη της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Αντιδρούσε στην ΕΟΚ των πολυεθνικών και των μονοπωλίων και στην καταστρατήγηση της εθνικής ανεξαρτησίας και των εθνικών συμφερόντων της χώρας από το «Διευθυντήριο της ΕΟΚ».

Το ΠΑΣΟΚ με την επιθετική του στάση απέναντι στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, επεδίωκε να δημιουργήσει την εικόνα ενός λαϊκού κόμματος, σκοπός του οποίου ήταν να αποδεσμεύσει τη χώρα από την «προστασία» των Μεγάλων Δυνάμεων, απευθυνόμενος στον ισχυρό εθνικισμό των Ελλήνων ψηφοφόρων. Στόχευε στην

εφαρμογή μιας «αυτόνομης εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής», που θα είχε ως προτεραιότητα την υποστήριξη και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας επιθυμώντας να δώσει «την Ελλάδα στους Έλληνες». Θα είχε σχέσεις συνεργασίας με τις χώρες της Δύσης, αλλά θα ήταν κυρίως κομμάτι του Τρίτου Κόσμου. Απέριπτε τα οφέλη που θα αποκόμιζε η χώρα από την ένταξη, για οικονομικούς λόγους, προτείνοντας μια «ειδική σχέση», προσδοκώντας να ικανοποιήσει τη μερίδα του εκλογικού σώματος που έβλεπε την είσοδο στην ΕΟΚ, «ως μια βολή στο σκοτάδι». Η αρχική αυτή επιδεικτική τριτοκοσμική ρητορική του Ανδρέα Παπανδρέου, μετριάστηκε προς το τέλος της δεκαετίας του 1970, εξαιτίας των εσωκομματικών αντιθέσεων, αλλά και του αυξανόμενου ρεύματος του εκλογικού σώματος υπέρ της ένταξης στην ΕΟΚ.

Μετά τη νίκη στις εκλογές του 1981, το ΠΑΣΟΚ στο κυβερνητικό του πρόγραμμα εξέφρασε την επιθυμία διεξαγωγής δημοψηφίσματος για την παραμονή ή όχι της χώρας στην ΕΟΚ. Η πρόταση αυτή εγκαταλείφθηκε τις επόμενες εβδομάδες, διότι το κόστος της αποχώρησης θα ήταν μεγαλύτερο από το κόστος της παραμονής, έτσι διατηρήθηκε η θέση της Ελλάδας στην Κοινότητα. Στην ουσία ο Ανδρέας Παπανδρέου εγκατέλειψε τη συγκρουσιακή πολιτική απέναντι στην ΕΟΚ και εστίασε την πολιτική του στη διαπραγμάτευση για τη βελτίωση των οικονομικών όρων της ελληνικής προσχωρήσεως στην ΕΟΚ, ζητώντας «ειδική μεταχείριση» και αυξημένη οικονομική βοήθεια.

Η ειδική αυτή μεταχείριση με την οποία διαχειρίστηκε η Κοινότητα την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, επεξηγεί το γιατί δεν υπήρξε δημοσιονομική και οικονομική εξυγίανση της χώρας με βάση τα κοινοτικά πρότυπα. Οι συνεχείς χρηματοδοτήσεις (ΜΟΠ, πακέτα Delor κλπ.) και οι δανεισμοί οδήγησαν στην υιοθέτηση¹⁰ μιας αντιπαραγωγικής νοοτροπίας, και ενός μοντέλου που βασίζονταν σε έναν εκτεταμένο κρατισμό, στην αδυναμία λήψης διαρθρωτικών μέτρων, στη διαπλοκή, τη διαφθορά κλπ., με αποτέλεσμα την μεγάλη οικονομική κρίση του 2010 (Λιαργκόβας,2020:20).

---

¹⁰ Αυτή η νοοτροπία και το συγκεκριμένο μοντέλο χρησιμοποιήθηκε από όλους όσους άσκησαν εξουσία στη χώρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Αρβανιτόπουλος, Κ., (2021), «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρώπη: Όραμα και απόφαση», στο: (επιμ. Α. Πασσάς-Κ. Αρβανιτόπουλος-Μ.Κόππα) *Ελλάδα-Ευρωπαϊκή Ένωση. Μια σχέση «μέσα από σαράντα κύματα»1981-2021*, Αθήνα:Πεδίο, σσ.121-129.
- Αρβελέρ-Γλυκατζή, Ε., (2000), «Η μαρτυρία της Ιστορίας», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.129-136.
- Ασημακόπουλος, Δ., (2008), «Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο: (επιμ. Ν. Μαραβέγιας) *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα:Θεμέλιο, σσ.27-31.
- Βαληνάκης, Γ., (2000), «Η διαπραγματευτική στρατηγική», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.33-37.
- Βέρνυ, Σ., (1989), «Τα πολιτικά κόμματα και η ένταξη στην ΕΟΚ, 1974-1979 ένα ξένο μάτι», *Σύγχρονα Θέματα*, τ.38, σσ.61-66.
- Δρόσος, Γ., (2021), «Οι δικές μου Ευρώπες: Μια βιωματική σχέση και τρεις στιγμές», στο: (επιμ. Α. Πασσάς-Κ. Αρβανιτόπουλος-Μ.Κόππα) *Ελλάδα-Ευρωπαϊκή Ένωση. Μια σχέση «μέσα από σαράντα κύματα»1981-2021*, Αθήνα:Πεδίο, σσ.91-104.
- Ιωακειμίδης, Π., (1980), *Ο διεθνής ρόλος των μικρών χωρών και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, μια συνοπτική προσέγγιση στις οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις της αλληλεξάρτησης*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Ιωακειμίδης, Π., (1988), *Ο Μετασχηματισμός της ΕΟΚ-Από την «Εντολή» στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Ιωακειμίδης, Π., (2000), «20 χρόνια μετά την ένταξη:εμπειρίες και προοπτικές», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.49-56.

- Καζάκος, Π., (2000), «Επιλογές εξωτερικής πολιτικής και εσωτερικές προσαρμογές», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.43-48.
- Κανελλόπουλος, Π. & Πεσμαζόγλου, Ι., (2013), «Η προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1979)», στο: *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου II*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Καραμανλής, Κ., (2000), «Μείζων στρατηγική επιλογή», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.14-20.
- Καραμανλής, Κ., (2010), «Ενημέρωση της Βουλής για τα εθνικά θέματα (1980), στο: *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.
- Κοντογεώργης, Γ., (2000), «Ολοκλήρωση των προσπαθειών την κατάλληλη ώρα», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.63-71.
- Κοντογεώργης, Γ., (2003), «Η πορεία ενώσεως των ευρωπαϊκών λαών και η Ελλάδα», στο: (επιμ. Φ. Τομάη-Κωνσταντοπούλου) *Η Συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η κρίσιμη εικοσαετία 1948-1968, τ. Α΄*, Αθήνα: Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών, σσ.41-65.
- Λιαργκόβας, Π., (2020), *Δέκα χρόνια κρίση, τρία μνημόνια και μια πανδημία*, Αθήνα: Πατάκης.
- Μπακογιάννη, Ν., (2008), «Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο (επιμ. Ν. Μαραβέγιας) *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα:Θεμέλιο.
- Μολυβιάτης, Π., (2000), «Στρατηγικοί στόχοι και εξουδετέρωση αντιδράσεων», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.72-77.
- Μπίτσιος, Δ., (1982), *Πέρα από τα σύνορα 1974-1977*, Αθήνα: Εστία.

- Μπότσιου, Κ., (2005), «Αναζητώντας το χαμένο χρόνο: Η Ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο: (Κ.Αρβανιτόπουλος- Μ. Κόππα) *Τριάντα Χρόνια Εξωτερικής Πολιτικής, 1974-2004*, Αθήνα: Λιβάνη, σσ.99-121.
- Μπότσιου, Κ., (2008), «Οι αντιλήψεις για την ασφάλεια στην Ευρωπαϊκή επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή: Ευρωπαϊκές και Ατλαντικές διαστάσεις», στο: (επιμ. Ν. Μαραβέγιας) *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα:Θεμέλιο, σσ.189-205.
- Παπαστάμκος Γ., (2008), « Η ευρωπαϊκή κληρονομιά του Κων. Καραμανλή ως εντολή για μια νέα ευρωπαϊκή διακυβέρνηση», στο: *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλή; στον Εικοστό Αιώνα*, τεύχος ΙΙ, Αθήνα: Ίδρυμα Κων. Γ. Καραμανλή, σσ.177-181.
- Ράλλης, Γ., (1983), *Ωρες ευθύνης*, Αθήνα: Ευρωεκδοτική.
- Ροζάκης, Χ., (1987), *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και οι ευρωπαϊκές Κοινότητες, επιπτώσεις από την ένταξη, 1981-1986*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.
- Ρουμελιώτης, Π. & Κολλάρος, Β., (2021), «Από την ελπίδα στην πραγματικότητα της ένταξης στην ΕΟΚ», στο (επιμ. Α. Πασσάς-Κ. Αρβανιτόπουλος-Μ.Κόππα) *Ελλάδα-Ευρωπαϊκή Ένωση. Μια σχέση «μέσα από σαραντα κύματα»1981-2021*, Αθήνα:Πεδίο, σσ.130-142.
- Σβολόπουλος, Κ., (1994), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ.9, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλή.
- Σβολόπουλος, Κ., (1995), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ.10, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλή.
- Σβολόπουλος, Κ., (1996), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ.8, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλή.
- Σβολόπουλος, Κ., (1996), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ.11, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλή.
- Σβολόπουλος, Κ., (1997), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, τ.12, Αθήνα: Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλή.

-Σβολόπουλος, Κ., (2000), «Η «Ευρώπη» του Καραμανλή», στο: (επιμ. Χρ. Καριεντίδης) *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Ευρωπαϊκή Πορεία της Ελλάδας, Διημερίδα 25-26 Νοεμβρίου 1999*, Αθήνα: Πατάκης, σσ.23-27.

-Σβολόπουλος, Κ., (2007), *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: 1945-1981*, τ.Β', Αθήνα:Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

-Στεφάνου, Κ., (1986), «Το ελληνικό Κοινοβούλιο και η συμμετοχή της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1981-85)», στο: (επιμ. Θ.Κουλουμπή-Δ.Κώνστα) *Το Ελληνικό Κοινοβούλιο στην Εξωτερική Πολιτική 1974-1984*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, σσ.26-94.

-Φραγκάκης, Ν., (1986), «Το ελληνικό Κοινοβούλιο και η συμμετοχή της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1974-1981)», στο: (επιμ. Θ.Κουλουμπή-Δ.Κώνστα) *Το Ελληνικό Κοινοβούλιο στην Εξωτερική Πολιτική 1974-1984*, Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, σσ.95-117.

Ξενόγλωσση

-Chourchoulis, D., (2022), “Only in it for the Money? Reappraising Greece’s Portrayal as a Restless and Untrustworthy EEC Member during the 1980s”, in: (ed. A. Klapsis), *Greece and the EU: 40 Years of Membership*, Utrecht: Eburon Academic Publishers, pp.53-71.

-Coufoudakis, V., (1988), “The Democratic Transition to Socialism in Post-War Greece”, *Modern Greek Studies, Yearbook*,4, pp.15-33.

-Diamandouros, N., (1991), “PASOK and State-Society Relations in Post-Authoritarian Greece (1974-1988)”, in: (ed. Sp. Vryonis) *Greece on the Road to Democracy: From the Junta to PASOK 1974-1986*, New Rochelle, pp.15-35.

-Economides, S., (2008), “Karamanlis and the Europeanisation of Greek Foreign Policy”, στο: *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον Εικοστό Αιώνα*, τεύχος II, Αθήνα: Ίδρυμα Κων. Γ. Καραμανλή, σσ.163-176.

-Karamouzi, E., (2022), “The Promise of Democracy Bringing Greece into the EEC”, in: (ed. A. Klapsis), *Greece and the EU: 40 Years of Membership*, Utrecht: Eburon Academic Publishers, pp.27-38.

-Nafpliotis, A., (2018), “From radicalism to pragmatism via Europe: PASOK’s stance vis-à-vis the EEC, 1977-1981”, *Southeast European and Black Sea Studies*, pp.1-20.

-Tsoukalis, L., (1981), *The European Community and its Mediterranean enlargement*, London: Allen & Unwin.

-Varsori, A., (2007), “The EC/EU and the US, 1957-2006”, in: (eds. Anne Deighton & Gérard Bossuat), *L’union européenne acteur de la sécurité mondiale, The EC/EU. A world security actor*, Brussels: Soleb, pp. 24-51.

-Verney, S., (1993), “From the ‘special relationship’ to Europeanism. PASOK and the European Community,” in: (ed. Richard Clogg), *Greece, 1981-1989: The populist decade*, New York: St. Martin’s Press, p. 131-153.

-Verney, S. (1996), “The Greek Socialists”, in: (ed. J. Gaffney), *Political parties and the European Union*, London: Routledge, pp. 170–188.

Διαδικτυακοί Τόποι / Ιστοσελίδες

-Βουλή των Ελλήνων, (2022). «Συνταγματική Ιστορία». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/> [Πρόσβαση 10 Νοεμβρίου 2022].

-Κωβαίος, Α., (2008), «Ο Ανδρέας, το ΠΑΣΟΚ και η ΕΟΚ». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2008/11/25/archive/o-andreas-to-pasok-kai-i-eok/> [Πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2022].

-Λουκάκος, Π., (2021), «Η Ευρώπη και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.athensvoice.gr/epikairota/diethni/704788/i-eyropi-kai-i-entaxi-tis-elladas-stin-eok/> [Πρόσβαση 2 Οκτωβρίου 2022].

-mfa.gr, (2022), «Η πορεία της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stin-ee/i-poreia-tis-elladas-stin-europaiki-enosi.html> [Πρόσβαση 25 Σεπτεμβρίου 2022].

-Ρίζας, Σ., (2022), «Μεταπολίτευση 1974-1989. Διαπραγματεύσεις και συμφωνία για την ένταξη». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://metapolitefsi.com/%CE%95%CE%BD%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%8E%CF%80%CE%B7> [Πρόσβαση 30 Ιουλίου 2022].

-Ρωμαίος, Γ., (2012), «Όταν οι ηγέτες μας έδιναν μάχη στην ΕΟΚ», «Ο Ανδρέας, το ΠΑΣΟΚ και η ΕΟΚ». Διαθέσιμο στη διεύθυνση: <https://www.tovima.gr/2012/10/07/opinions/otan-oi-igetes-mas-edinan-maxi-stin-eok/> [Πρόσβαση 28 Οκτωβρίου 2022].

Ημερήσιος Τύπος

- Μακεδονία*, αρ. φύλλου 18793, 13/6/1975.
- Μακεδονία*, αρ. φύλλου 19863, 22/12/1978.
- Ριζοσπάστης*, αρ. φύλλου 218, 12/6/1975.
- Ριζοσπάστης*, αρ. φύλλου 1399, 13/05/1979.
- Ριζοσπάστης*, αρ. φύλλου 1409, 25/05/1979.

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής

- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΠΑ΄, 20/02/1976.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΙΒ΄, 20/10/1976.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΝΣΤ΄, 14/01/1977.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση Δ΄, 15/12/1977.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΡΑΘ΄, 25/06/1979.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΡΜ΄, 26/06/1979.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΡΜΑ΄, 27/06/1979.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση ΡΜΒ΄, 28/06/1979.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Συζητήσεις της Βουλής, Συνεδρίαση Δ΄, 22/11/1981.